

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

**Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ**

ΑΝΑΤΥΠΟ
ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΟΜΟΣ Β΄

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1992**

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Εισαγωγή

1.1 Η γλωσσική ποικιλία

Η γλώσσα αποτελεί το κύριο όργανο επικοινωνίας των ανθρώπων. Ως όργανο ή σύνολο οργάνων που επιτελούν διάφορες λειτουργίες παρουσιάζει ποικίλες χρήσεις και μπορεί να αναπτύξει νέες για να αντεπεξέλθει στις βιοτικές γλωσσικές ανάγκες, όπως ένα εργαλείο μπορεί να προσαρμόζεται σε νέες εργασίες.

Οι γλωσσικές ανάγκες εμφανίζονται κατά τη γλωσσική δραστηριότητα των ανθρώπων (πρβ. γλωσσικές λειτουργίες, πράξεις, συμπεριφορά, παιχνίδια κλπ., σε γραπτή ή προφορική μορφή κλπ.) στο ευρύτερο πλαίσιο των καταστάσεων επικοινωνίας, συνεργασίας κλπ. Οι ανάγκες αυτές καλύπτονται με ποικίλες διαδικασίες: με νεολογισμούς (παραγωγή, σύνθεση, ιδιωτισμοί, κλπ.), τροποποίηση των σημασιών (στένεμα, επέκταση, βελτίωση, αλλαγή κλπ.), δανεισμό (παρεμβολές ξένων, διαλεκτικών, λαϊκών κλπ. στοιχείων, πρβ. τα λόγια στοιχεία στην κοινή νεοελληνική, μεταφραστικά και σημασιολογικά δάνεια, *calques* κλπ.), με ρητορικά σχήματα, ιδιολεκτικές εκφορές (πρβ. γλωσσική μόδα, ακυρολεξίες, φραστικά σφάλματα, γλωσσικοί πειραματισμοί και παιχνίδια ομιλητών, «ακαταλαβίστικα» κλπ., που οδηγούν σε παρετυμολογίες, λαϊκές ετυμολογίες κλπ. ή δημιουργούν εντύπωση νέας δημιουργίας και προκαλούν κάποτε κινήματα καθαρισμού της γλώσσας, ορθοέπειας κλπ.), νέες αναλύσεις γλωσσικών στοιχείων (συνειδητές και ασυνειδητές) κλπ., χωρίς να εμφανίζονται πάντα οι καλύτερες λύσεις ή να καλύπτονται όλα τα κενά που δημιουργούνται από τις συγκεκριμένες ανάγκες.

Η δυναμική αυτή πλευρά της γλωσσικής δραστηριότητας μαζί με άλλες αιτίες, όπως τάσεις τυπολογικής αρμονίας, φυσικές τάσεις (ευκολία εκφοράς, λιγότερη προσπάθεια), βελτίωση γλωσσικών σχημάτων (προς γλωσσική διαφάνεια, απλοποίηση σύνταξης κλπ.), χάσμα γενεών (παιδική γλώσσα, φυσικές διαταραχές κλπ.) κλπ., οδηγεί εκτός από τα γνωστά αποτελέσματα των διαχρονικών εξελίξεων (φωνητικές, φωνολογικές, μορφολογικές, συντακτικές, λεξιλογικές αλ-

λαγές, αμφισημία, ομωνυμία, συνωνυμία, πολυσημία, ευφημισμούς κλπ.) και σε ποικιλία πραγματώσεων. Η γλωσσική αυτή ποικιλία είναι προαιρετική (ελεύθερη, με σποραδικές διακυμάνσεις κλπ.) ή συνδυαστική (ανάλογα με τις κοινωνικές ομάδες, τις κοινωνικές καταστάσεις, συγκρούσεις και αντιδράσεις, τις διαπροσωπικές και ενδοπροσωπικές σχέσεις κλπ., πρβ. κοινωνικούς γλωσσικούς κώδικες, κοινή γλώσσα, διαλεκτικά στοιχεία, λειτουργικά ύφη, εικόνα του κόσμου μέσω της γλώσσας κλπ.) και η έρευνά της οδήγησε μεταξύ άλλων και στην ανάπτυξη της γραμματικής ποικιλιών.

1.2 Παρόμοιες διαδικασίες παρατηρούνται και στις εξελίξεις και μεταβολές που παρουσιάζονται σε γλωσσικά στοιχεία που δεν εμφανίζουν ποικιλίες παρόμοιες με τις παραπάνω, αλλά διαθέτουν πρωταρχικές και δευτερεύουσες λειτουργίες ή τις αναπτύσσουν για ποικίλες αιτίες, π.χ. λόγω συνδυασμών (κι άν), αναλογικών επιδράσεων (εκεί που: τοπικό → χρονικό → αιτιολογικό), αλλαγών συντάξεων (ευθεία → δευτερεύουσα πρόταση, γιατί → γιατί, έτσι νά 'χω την ευχή σου κλπ.), πραγματολογικών χρήσεων (πρβ. Τζάρτζανος, 1953, Τα μόρια κλπ.). Η προσωπική εκτίμηση μιας κατάστασης μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές ερμηνείες και χρήσεις (πρβ. καιί), σε σύμπτωση διαφορετικών παλαιότερα στοιχείων κλπ. Έτσι οδηγούμαστε σε αλλαγές κατηγοριών, με μετακινήσεις προς άλλες περιοχές, π.χ. επίρρημα → σύνδεσμος (καθώς), επικράτηση μιας (ίσως, εκεί που), επιρρήματα τοπικά → χρονικά (μέσα στο 1990), τροπικά → χρονικά (έτσι και δέν πήγε να τον δει· θα θυμώσει, αυτός ήταν ο λόγος, έτσι έγινε και... → έτσι και δέν πήγε να τον δει, θα θυμώσει, όταν δεν πάει να τον δει, θυμώνει) κλπ. κλπ. (αφήνω το θέμα για άλλη μελέτη).

1.3 Τρόπος εμφάνισης

Η ποικιλία εμφανίζεται ως

1) ελεύθερη, π.χ. σε μη διαφοροποιημένες λειτουργικά πολυτυπίες, όπως εξαρτιούνται, εξαρτιούνται, εξαρτώνται (λόγιο), πρβ. και ταυτόσημα (2.352).

2) καθορισμένη, π.χ. σε ζεύγη λέξεων με σταθερή θέση, εγκλιτικά – προκλιτικά, εγκλιτικά και προκλιτικά, παραγωγή, σύνθεση κλπ.

3) αδύνατη, π.χ. όπου θα παραβιάζονταν κανονικά η (2), βλ. 2.37.

1.4 Περιοχές εμφάνισης

Η γλωσσική ποικιλία εμφανίζεται σ' όλες τις περιοχές του γλωσσικού συστήματος (βλ. 2.3).

1.5 Αποτελέσματα

Όπως φαίνεται από τη διαχρονική (όπου είναι δυνατή) αλλά και από τη συγχρονική (ιδίως για λεπτές διακρίσεις, όπου πρέπει να επικαλεστούμε το γλωσσικό αίσθημα των ομιλητών) εξέταση της γλώσσας, η γλωσσική ποικιλία γίνεται αντικείμενο συστηματικής εκμετάλλευσης, που με την «κανονικοποίηση» ή γραμματικοποίηση των ποικιλιών οδηγεί τις ελεύθερες ή με σημασιολογικές αποχρώσεις ποικιλίες σε συστηματική διαφοροποίηση σε κάποια διάσταση (σημασιολογική, πραγματολογική, κοινωνιογλωσσική, υφολογική, έμφασης, ιδιολεκτική κλπ.). Η αντιοικονομική πλευρά (αύξηση διακρίσεων του συστήματος) εξισορροπείται από την νοηματική, που συμβαδίζει με την καλύτερη γνώση του κόσμου (πρβ. λεξιλόγια επιστημονικά, ειδικά, ομάδων κλπ.).

Η δυναμική αυτή πορεία δεν σημαίνει κατάργηση του συστήματος, αλλά συνεχή εξέλιξη προς νέες οργανώσεις, μέσω συστηματικότερων διακρίσεων αλλά και ασαφών (fuzzy) ή μη ακριβολογημένων εννοιών, συγχύσεων (blending), αναλογιών, μεταφορών κλπ., π.χ. εξελικτικές διαδικασίες όπως όσμωση → επικάλυψη → στερεότυπη χρήση → απώλεια, σαφής διαίρεση λειτουργιών σε σημασιολογικό επίπεδο → ομοιότητες ορισμένων χρήσεων (πχ. διαφορές μόνο στο ύψος κλπ.) → εναλλαγές στη χρήση λόγω ισοδυναμίας κλπ. Μια από τις διαδικασίες καλύψεως των αναγκών αποτελεί και η λειτουργική εκμετάλλευση της ποικιλίας, που μπορεί να παρουσιαστεί ευθύς εξαρχής ή να καθιερωθεί σε μεταγενέστερο στάδιο.

2. Η λειτουργική εκμετάλλευση της γλωσσικής ποικιλίας στην κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ).

Η εξέταση του θέματος που ακολουθεί δεν είναι εξαντλητική (ορισμένες περιπτώσεις απαιτούν ιδιαίτερες έρευνες) και περιορίζεται στο να δώσει μια γενική εικόνα, με παραδείγματα και παρατηρήσεις. Από μεθοδολογική άποψη στηρίζεται σε έναν «σημασιολογικό εμπειρισμό» (εξέταση σημασιολογικών, πραγματολογικών, υφολογικών κλπ. διακρίσεων), χωρίς διεξοδική συζήτηση της βιβλιογραφίας. Η έκταση του θέματος είναι τέτοια που θα χρειαστούν στο μέλλον διεξοδικότερες έρευνες.

2.1 Εμφάνιση γλωσσικών στοιχείων

1) όμοια: ποικιλίες του ίδιου λεξήματος (δύο ή περισσότερες) στη φωνολογία (ποικιλίες φωνητικής μορφής, επιτονισμού, προσωδιακών στοιχείων, π.χ. *δέν πάει να φέρει ενισχύσεις* – *δέν πάει να φ. εν.* (μου είναι αδιάφορο) – *δέν πάει να φ. εν.* (δεν είναι σωστό) κλπ.), μορφολογική (πρβ. αλλόμορφα όπως *άντρα* – *αντρός* κλπ.), σύνταξη (πρβ. *πήγα* – *τον πήγα*, *τον αυτοκτόνησαν* κλπ.), σειρά όρων, σημασιολογία (πρβ. ομώνυμα), λεξιλόγιο (πρβ. διαφορές επιπέδων της γλώσσας κλπ.).

2) ανόμοια: διαφορετικά λεξήματα με κλίμακα διαφορών, πρβ. διαφορές λειτουργίας (π.χ. συνώνυμα ονόματα και ρήματα), μορφολογίας (π.χ. πολυτυπία, ισοδύναμες κατασκευές), σημασίας (π.χ. σημασιολογικές παραφράσεις κλπ.), επιπέδων γλώσσας (π.χ. Δ=δημοτικά, Λ=λόγια, Κ=καθαρευουσιάνικα, δ=διαλεκτικά, λ=λαϊκά, εκ=εκκλησιαστικά, Ξ=ξένα στοιχεία), παραθημάτων (βλ. 2.34412), συχνότητας στην εμφάνιση των τύπων κλπ.

3) αριθμός στοιχείων: η ποικιλία μπορεί να αφορά δύο ή περισσότερα συσχετιζόμενα στοιχεία (π.χ. *επάνω* – *πάνω* – *απάνω*, οριστικό άρθρο – αόριστο – έλλειψη άρθρου), που ανήκουν στην ίδια περιοχή (π.χ. σειρά όρων, κύρια και δευτερεύουσα σημασία, εμφατική – ανέμφατη θέση, Δ – Λ κλπ.) ή σε διαφορετική (πχ. τόνος – συλλαβή λέξης: *γέρος* – *γερός*, *ανθρώπου* – *άνθρωπου*).

2.3 Περιοχές

Από τις ποικίλες περιπτώσεις που είναι δυνατό να εμφανιστούν (πρβ. πολλαπλασιασμούς *πέντε δέκα πενήντα* ενώ *135* *επι 513* *ίσον 69225* κλπ.) αναφέρονται παρακάτω παραδείγματα των κυριοτέρων, με ορισμένες παρατηρήσεις, υποθέσεις και συμπεράσματα. Το υλικό, που δεν αποτελεί εξαντλητική συλλογή ούτε εξετάζει όλες τις εμφανίσεις και χρήσεις κατά επίπεδα λόγου, αντλήθηκε από τον Τζάρτζανο (1945, 1953), Τριανταφυλλίδη (1988, 1947), Βοσταντζόγλου (1962), Βλαστό (1976), Πολίτη (1932), ποικίλα επιστημονικά δημοσιεύματα, εφημερίδες και προσωπικές εμπειρίες.

2.31 Φωνολογία–φωνητική

1) ποικιλία στα λεξήματα (πρβ. φωνητικά διπλόμορφα, βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 442 κ.εξ., παράλληλοι φωνητικοί τύποι, βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 224, π.χ. *παιγνίδι-παιχνίδι*, *εκκλησία-εκκλησιά*, *γενεές-γενιές*):

με αρκτικό φωνήεν, π.χ. (η)μέρα, (ε)κείνος, (ε)ξάδελφος, (ε)λάφι κλπ., ανεψιός-ανιψιός, γ(λ)άστρα, βαλανιδιά-βελανιδιά, (ν)ταθάνι, σιτάρι-στάρι, γκρίνια-γρίνια, λεοντάρι-λιοντάρι, μυρμήγκι-μερμήγκι, θηλιά-θειλιά, (γ)καμήλα, γηρατειά-γερατειά, αγανάκτηση-αγανάχτηση, ασχήμια-ασκήμια, ακρίβεια-ακρίβεια, φυλάγω-φυλάω, πλένω-πλύνω, αλείβω-αλείφω, κουντώ-σκουντώ, κάνω-κάμνω, περιττεύω-περισσεύω, σιάζω-ισιάζω, γρουσουζης-γουρσουζης, γρήγορα-γλήγορα, ακόμα-ακόμη, επάνω-απάνω, έξαφνα-άξαφνα κλπ.

2) ποικιλία σε προσωδιακά χαρακτηριστικά:

τονισμός (βλ. και Τριανταφυλλίδη, 1988, διφορούμενος τονισμός): πολιτικός-πολιτικός, έγγονος-εγγονός, ²τούρκικος-τουρκικός, άνθρωποι-ανθρώποι, ένας (αόριστο άρθρο) - ένας (αριθμητικό), κανένα (κάποιο)-κανένα (ούτε ένα), μονάχα-μοναχά, έρχονταν-ερχόταν, κλπ.

επιτονισμός: ³τώρα έφυγε (εμφαση) - ²έφυγε τώρα (τί τον ψάχνεις!) - ³τώρα, έφυγε (έμφαση και κρίση) κλπ.

παύση: σιγά, σιγά, θα μας πεί... - σιγά σιγά θα μας πεί..., εγώ κι ο κυρ-Μανόλης απο δώ, μπήκαμε μέσα - εγώ κι ο κυρ-Μανόλης, αποδώ... κλπ.

συνδυασμοί: αυτός δέν το πήρε ¹μια φορά το βιβλίο (αυτό είναι βέβαιο) - αυτός δέν το πήρε ²μια φορά το βιβλίο (το πήρε πολλές φορές) κλπ.

3) ποικιλία σε επίπεδα της γλώσσας (registers)

Όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα των (1) και (2), οι ποικιλίες σπάνια εμφανίζουν ισότιμα στοιχεία (και μάλιστα για όλους τους ομιλητές), π.χ. βελανιδιά-βαλανιδιά. Συνήθως παρουσιάζουν διαφορές στη σημασία (π.χ. περιττεύω-περισσεύω), στη φρασεολογία (π.χ. κατσικάκι της γάστρας) κλπ., κυρίως όμως στα επίπεδα της γλώσσας (πρβ. 2.12), όπου οι διαφορές είναι κάποτε πολύ λεπτές, αντιστοιχούν στη μεγάλη ποικιλία των επικοινωνιακών καταστάσεων και δείχνουν την αποτελεσματική χρήση της γλώσσας (πρβ. και ποικίλα ζεύγη, βλ. Σετάτος, 1969, Τομπαΐδης, 1978). Εμφανίζονται έτσι αντιθέσεις στοιχείων που είναι φορτισμένα με τα χαρακτηριστικά των επιπέδων στα οποία ανήκουν και τα υποβάλλουν με ποικίλες αποχρώσεις (ουδέτερο - επίσημο, οικογενειακό - της πιάτσας, επιστημονικό - λογοτεχνικό κλπ), π.χ.

Δ - Λ νοίκι-ενοίκιο, ξερός-ξηρός, ποιτό-ποτό, δάσκαλος-διδάσκαλος, χτήμα-κτημα, θηριό-θηρίο, λευτεριά-ελευθερία, δουλειά-δουλεία, κορφή-κορυφή, καρδιακός-καρδιακός, κουνώ-κινώ, αγγίζω-εγγίζω, Γιάννης-Ιωάννης

Δ/Λ - λ *πράγμα-πράμα, έντερα-άντερα, ξυράφι-ξουράφι, βδέλα-αβδέλα, εγγόνι-αγγόνι, οικονομώ-κονομώ, κουρδίζω-κουρντίζω, μάγειρας-μάγερας, ζωνάρι-ζουνάρι, έξω-όξω, καταϊφι-κανταϊφι, οκταπόδι-αχταπόδι*

Δ/Λ - δ (στη λογοτεχνία) *πρωινό-πουρνό, θεωρώ-θωρώ, αετός-αϊτός, εμπρός-ομπρός, νεά-νιά, ζώο-ζό, ρουμάνι-ορμάνι, ωφελώ-φελώ, μασχάλη-αμασκάλη, γεφύρι-γιοφύρι, αέρας-αγέρας, γεμάτο-γιομάτο*

πρβ. *κάθισε κάτω, σε παρακαλώ - κάτσε κάτω, θρέ, μερτικό-μερδικό (προσποιητά λαϊκό ή μάγκικο), αφέντης-εφέντης (σε ιστορική αναφορά) κλπ.*

2.32 Μορφολογία

1) Κλίση

Οι ποικιλίες στην κλίση (αλλόμορφα κλπ.) είναι γνωστές (πρβ. Τριανταφυλλίδη, 1988, για διπλόκλιτα, § 605-607, όπως *ουρανοί-ουράνια, χρόνοι-χρόνια, αδελφοί-αδελφές-αδέλφια* κλπ., διπλοκατάληκτα, § 614-618, όπως *φουρνάρηδες-φουρναραίοι, γονιοί-γονείς, στήθη-στήθια*, ζεύγη: *δεσπότες (άρχοντες)-δεσποτάδες (αρχιερείς)* κλπ.), αλλά πρέπει να ερευνηθούν λεπτομερέστερα και εξαντλητικά οι κατηγορίες και χρήσεις τους (ο Τριανταφυλλίδης, εκτός από τις ιδιαίτερες σημασίες που δίνει σε παρένθεση, χρησιμοποιεί εκφράσεις όπως «λαϊκότερα», «στη λογοτεχνία», «στην ποιητική γλώσσα», «έννοιες της καθημερινής ζωής» κλπ.). Παραδείγματα:

η αρχή του μήνα - στις δέκα του μηνός, νύχτα - νυχτός (ποιητικό), *υπάρχει εκεί ναός του Δία - ο ναός του Διός* (φρασεολογική ενότητα), *το αυτοκίνητο της γυναίκας μου - το βιβλιάριο της γυναικός μου* (? κάποια έμφαση), *σάν την άμμο της θαλάσσης* (πρβ. παροιμιακές φράσεις, 2.3542), *ο πατέρας - ο πατήρ Γ. - ο πάτερ Γ., αδελφές-αδελφάδες* (λ), *χρόνων-χρονώ* (ηλικία κλπ.), *μιάς μέρας - τριαντάφυλλα μιανής ημέρας, εξαρτώνται* (Λ) - *εξαρτιούνται - εξαρτούνται - εξαρτιένται* (λ), *έρχόνταν-ερχόντανε* (λ) - *ερχόντουσαν* (βλ. Ruge, 1982, Τσολάκη, 1982), περιπτώσεις ομωνύμων όπως *καλέ* (άκλιτο) - *καλέ* (κλιτό) κλπ. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των κλητικών και επιφωνηματικών τύπων, π.χ. *Ελλάδα μου! - Εελλάς! Εελλάς!* (φίλαθλοι), όπως επίσης τα *Πλάτων(ας)-Πλάτων!, Πέτρο!* (ουδέτερο) - *Πέτρε!* (επίσημο, ειρωνικό κλπ.) - *Πέτρος!* (ονομαστικό, βλ. Σετάτος, 1983-1984) και *Νίκο!, Γιώργο!* (αλλά **Νίκη!, *Γιώργε!*) - *Νικόλαε!, Γεώργιε!* (αλλά **Νικόλαο!, *Γεώργιο!*), *γέρο! - γέρε!, κα-*

πετάνιε!—καπετάνιο! (αλλά *καμαρότε!*—**καμαρότο!*)—καπετάνιε Γιαννακό!, Πέτρο!, Πέτρος!, πού είσαι; έλα δώ! (κλητικό)—εσύ, Πέτρο, έλα δώ (προσφωνητικό) κλπ.

2) Παραγωγή (βλ. και σύνθεση, 2.3541)

Τα παραγωγικά μορφήματα, σε συνδυασμό κατά περιπτώσεις και με το γένος, την αναλυτική έκφραση κλπ., δημιουργούν μεγάλη ποικιλία (πρβ. Τριανταφυλλίδη, 1988, για παράλληλες παραγωγικές καταλήξεις, § 250, π.χ. Δ — Λ: *γητεία-γοητεία, γραφιάς-γραφέας* κλπ., διπλούς τύπους, § 499, π.χ. *φίλη-φιλενάδα, γιάτραινα και γιατρίνα* (γυναίκα γιατρού) -*γιάτρισσα* (γυναίκα που κάνει το γιατρό) κλπ., ουσιαστικά με δύο γένη, § 504-509, π.χ. *τίγρης-τίγρη*, με σημασιολογική διαφορά: *τραπέξι-τράπεζα, κεφάλι-κεφαλή* (Λ, και μεταφορικά), *φακός-φακή* κλπ. (και στον αριθμό, § 517, π.χ. *γιαλί-γιαλιά, διακοπή-διακοπές* κλπ.), διπλόμορφα, § 608-610, π.χ. *γέρος-γέροντας* (και ως τιμητική προσφώνηση), *χάρος-χάροντας* (μόνο απ' του *χάρου τα δόντια*), *δεσποινίδα-δεσποινίς* (μόνο *δεσποινίς Μαρία!*), πρβ. και *γή-γής* (ποιητικό) κλπ.). Παραδείγματα:

άκρη-άκρια, άλευρο-αλεύρι, κάμαρα-κάμαρη, κάπνα-καπνιά, ήσκιος (τρέμει τους ήσκιους, τα φαντάσματα) -*σκιά* (φοβάται τη σκιά του), *μάστορας* (θρέ, *μάστορα!*)-*μάστορης, δεξί* (χέρι)-*δεξιό* (και πολιτικά), *μακρύς-μακρός, φοβάμαι* (Δ, — *πως*)-*φοβούμαι* (Λ, — *στι*), *βαστώ-βαστάζω, βαρύνω-βαραινώ, γυρνάω-γυρίζω, δαγκάνω-δαγκώνω, σιάζω-σιάχνω, σπάζω-σπάνω, χαλνώ-χαλώ, σχολάω-σκολνώ, σάζω-σώνω, τρακάρω-τρακέρνω* κλπ. (πρβ. και περιπτώσεις όπως *στέκω-στέκομαι*), *απλά-απλώς, καλά-καλώς, ακριθά-ακριθώς*, υποκοριστικά: *δεντράκι-δεντρούλι*, μεγεθυντικά: *πόδαρος-ποδάρα*, σύνθετα: *ξερόβουνο-ξερουβούνι, συνθετότερη-πιό σύνθετη* (έμφαση στο μόρφημα του συγκριτικού βαθμού, δυσκολίες σχηματισμού, ρυθμός κλπ.) κλπ.

Οι διακρίσεις επιπέδων εμφανίζουν και εδώ την διαφοροποιητική λειτουργία τους, π.χ.

Δ — Λ: *ακέριος-ακέραιος, ακριθός-ακριθής, αλάτι-άλας* (της γής), *δίκιο-δίκαιο, δίχτυ-δίκτυο, ανασέρνω-ανασύρω, άβυσσο* (ποιητικό) -*άβυσσος*

Δ — λ: *αδελ/ρφός-αδέρφι, ζέστη-ζέστα, επειδή-επειδής, ζυγίζω-ζυγιάζω, ξοδεύω-ξοδιάζω, σκάνω-σκάω, χάθω-χάφτω, αρπάζω-αρπάχνω, κοιτάζω-κοιτάω, αρρωσταίνω-αρρωστώ, μάζεψα-έμασα*

Λ — λ: *εκδικούμαι-γδικιέμαι, απολύω-απολώ, βίος-βιός* (το), *ερμηνεία-αρμήνεια, γονέας-γονιός, ειδάλλως-ειδαλλιώς, πλήρης-πλέριος*

Δ - Λ - λ: *αριός-αραιός-αρύς, παινεύω-παινώ-(επαινώ), ξαφνικά-έξαφνα-ξάφνου*

Δ/Λ - δ (ποιητικά): *ξύνω-ξιώ, άνθος-αθός, (πρβ. και εκείνος-εκειός, αξία-αξιά, αγκαλιά-αγκάλη).*

Σε άλλες περιπτώσεις συναντούμε υπογράμμιση της έννοιας, π.χ. με την *-άω (θαρώ-θαράω)*, τύπους της καθημερινής γλώσσας, π.χ. *ξεφτάει (-ξεφτίζει), άρβυλο (-αρβύλα).*

2.33 Σύνταξη

Η σύνταξη παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία σχημάτων και δομών, όπου η εμφάνιση όμοιων ή ισοδύναμων ανόμοιων στοιχείων θέτει το πρόβλημα της σημασιολογικής, πραγματολογικής ή λειτουργικής διαφοροποίησής τους. Ορισμένες από τις περιπτώσεις αυτές έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον των μελετητών από παλιά (βλ. γενικά Τζάρτζανο, 1945, 1953), π.χ. μεταβατική και αμετάβατη χρήση ρημάτων, χρήση χρόνων κλπ., ενώ οι νεότερες γλωσσολογικές κατευθύνσεις και θεωρίες, ξεκινώντας από νέους προβληματισμούς και νέες οπτικές γωνίες, έχουν ανανεώσει και συνεχίζουν την έρευνα (βλ. π.χ. τους τόμους των ΜΕΓ, *Γλωσσολογία* κλπ.). Παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων αποτελούν οι συντάξεις *βλέπω οτι / που / πως / να / και έρχεται, έλα που / και σε θέλω, ήρθε τρέχοντας / τρεχάτος / τρεχάλα, ως / μέχρι / ίσαμε το θράδυ, όταν έρθει / θα έρθει, έγγραφα / έχω γράψει* κλπ. Στη συνέχεια θα περιοριστώ στο θέμα της σειράς των όρων.

2.34 Σειρά των όρων.

2.341 Εισαγωγικά

Η γραμμικότητα του λόγου απαιτεί την διαδοχή των τεμαχιακών γλωσσικών μονάδων κατά την εκφώνηση (πραγμάτωση) της γλώσσας. Η ακολουθία των λέξεων μέσα στα συντάγματα, των μερών της πρότασης μέσα σ' αυτήν και των προτάσεων στις ενότητες του κειμένου αποτελούν περιπτώσεις του γενικού αυτού φαινομένου (καθολικό χαρακτηριστικό της γλώσσας).

Οι κυριότερες περιπτώσεις (προβλήματα προς εξέταση) είναι α) οι ονοματικές (ΟΦ), ρηματικές (ΡΦ), προθετικές και επιρρηματικές φράσεις, β) οι τύποι ως προς τη θέση του ρήματος (αρχή, μέση, τέλος της πρότασης), με τις υποποικιλίες τους, μέσα στο τοπολογικό πλαίσιο της πρότασης. Οι κανονικές θέσεις των γλωσσικών στοιχείων/μονάδων μπορούν να τροποποιηθούν ή και να απορριφθούν με μορφολογικά μέσα, προσλεκτικούς δείκτες (π.χ. επιτόνιση), λεξιλο-

γικά στοιχεία (μόρια, οριστικό άρθρο, αντωνυμίες κλπ.) και με μετακινήσεις (π.χ. στην αρχή της πρότασης για θεματοποίηση, στη μέση για ποικίλες σχέσεις συμπληρωμάτων και προσδιορισμών, στο τέλος για προσθήκη, απόσπαση κλπ.).

Η περιοχή της σειράς των όρων αποτελεί τεράστιο πεδίο πραγματώσεων και δυνατοτήτων της γλώσσας (βάσει ποικίλων παραμέτρων), που θέτει προβλήματα όχι μόνο καθολικών και επιμέρους χαρακτηριστικών, αλλά και γενετικά (ιστορική προέλευση), αξιολογικά (αποδεκτότητα, ιδιόλεκτα), ψυχολογολογικά. Έτσι π.χ. μπορούμε να αναρωτηθούμε τί σημαίνει για τη σκέψη του ομιλητή / ακροατή η διαφορετική σειρά των όρων (πρβ. αρχαία με νέα ελληνικά), αν δηλ. έχει συνηθίσει σ' αυτή και του φαίνεται φυσική (πρβ. δυσκολίες εκφοράς, νοηματικές κλπ., όταν μαθαίνει κανείς μια ξένη γλώσσα με διαφορετική σειρά όρων), αν οι ποικιλίες της έχουν λειτουργικό χαρακτήρα και μπορεί να μην είναι το ίδιο «φυσικές» (ακραίο παράδειγμα η σειρά που εμφανίζεται μόνο στο γραπτό λόγο) κλπ.

2.342 Περιπτώσεις

1) Σταθερή θέση όρων

Όπως είναι γνωστό (βλ. Τζάρτζανο, 1953), η θέση ορισμένων στοιχείων στην ΚΝΕ είναι σταθερή, π.χ. άρθρα, προθέσεις, σύνδεσμοι, αρνητικά και άλλα μόρια, *θα-να-άς* (πρβ. και περιπτώσεις και αναφορικά, εγκλιτικές — προκλιτικές λέξεις, π.χ. αντωνυμίες, *έχω -σει, πάω να, πρέπει να* κλπ.). Οι αποκλίσεις από τις θέσεις αυτές είναι κάποτε δυνατές για ποικίλους λόγους, π.χ. για δυνάμεις και αιτίες που ενεργούν στον προφορικό λόγο (πρβ. ανακόλουθα, διακοπές και επαναλήψεις κλπ.), ιδιαίτερες «κλίμακες», π.χ. ποιητικός λόγος, λεξικογραφία κλπ.

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι στερεότυπες εκφράσεις ποικίλων τύπων:

α) *ψωμί κι ελιά, ψωμί και τυρί* (πρβ. *ψωμοτύρι*), *να φάμε και να πιούμε, να πιούμε και να τραγουδήσουμε, παιδιά σκυλιά δέν έχει, σκυλιά γιατί* κλπ.

β) διπολικές εκφράσεις: *μέρα νύχτα* (πρβ. *μερόνυχτα*, αλλά *νύχτα και μέρα*), *αύριο μεθαύριο, προχθές κι αντίπροχθες, πρωί θράδυ, δεξιά αριστερά, πάνω κάτω* (πρβ. *πάνω κάτω* “περίπου”), *άνω κάτω/ανωκάτω, εδώ κι εκεί, μέσα έξω, καλά κακά, καλού κακού, καλώς κακώς, πέρα δώθε, ξανά και πάλι, αρχή και τέλος, ανατολή και δύση,*

μαζί και χώρια, ή του ύψους ή του βάθους, μπές θγές, πάρε δώσε / παρε δώσε, σήκω κάτσε, φύγε έλα (ενώ έλα φύγε προτροπή), ευτυχώς ή δυστυχώς, λιγότερο ή περισσότερο, Χριστέ και Παναγιά!, δίχως μάνα και πατέρα κλπ.

γ) σύνθετες λέξεις (βλ. και 2.3541): ανεβοκατεβαίνω, ξημεροβραδιάζομαι, δεκαπέντε (πρβ. και εκατόν τριανταπέντε) κλπ.

Η σειρά των όρων σ' αυτά είναι καθορισμένη, όπως φαίνεται και στις εξής φρασεολογικές ενότητες που δεν αντιστρέφονται: χρόνια και ζαμάνια, είδα κι απόειδα, έτσι κι αλλιώς, γιατί και πώς, μιά (και) δυό, ναι ή / και όχι, πού και πώς, μόλις και μετα βίας, αλλά μαλλά δέν έχει, αυτός κι εκείνος κι ο άλλος, θές δεν θές κλπ. και ιδιαίτερα στις διαφοροποιήσεις περιεχομένου σε περιπτώσεις όπως λίγο πολύ – πολύ λίγο, τί και πώς – πώς και τί κλπ. Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις όπως μπρός πίσω–πίσω μπρός κλπ.

Η εξήγηση της συγκεκριμένης μορφής απαιτεί έρευνα διαχρονική, πραγματολογική, μορφολογική (π.χ. του συνταγματικού μήκους, βλ. Schwyzer, 1959, 691), φωνολογική (π.χ. τονισμού, παύσεων κλπ. βλ. και 2.312).

2) Ελεύθερη θέση όρων

Η ελεύθερη θέση των όρων, δηλ. η ελευθερία στη μετακίνησή τους σε συνδυασμό με την «κανονική» τους θέση (που πρέπει βέβαια να διαπιστωθεί γλωσσολογικά και δεν είναι δεδομένο, παρά τις παραδοσιακές απόψεις, βλ. Τζάρτζανο, 1953, όπως φαίνεται από τις εκτεταμένες σήμερα και συνεχιζόμενες έρευνες του θέματος), μπορεί να σημαίνει

α) λειτουργική διαφοροποίηση σε κάποια διάσταση, π.χ. έμφαση, θεματοποίηση, υφολογικές διαφορές κλπ.

β) ελευθερία-ισοδυναμία, π.χ. στις φρασεολογικές ενότητες μπρός πίσω-πίσω μπρός (πρβ. 2.3421), μικροί και μεγάλοι-μεγάλοι και μικροί (αλλά μικρομέγανος), μαύρος και άσπρος-άσπρος και μαύρος (αλλά ασπρόμαυρος), πρίν ή μετά-μετά ή πρίν, σε στεριά και θάλασσα-σε θάλασσα και στεριά, ποτέ ή κάποτε-κάποτε ή ποτέ, όμορφα άσχημα-άσχημα όμορφα (ανάλογα με το τί είτε προηγουμένως ο άλλος ομιλητής) ή προτιμήσεις που ίσως ακολουθούν γενικούς κανόνες, π.χ. αέρας και βροχή-βροχή και αέρας (όπου το δεύτερο, με και και όχι κι, εμφανίζεται απλώς ως άθροιση, δηλ. όπως φαίνεται και από τη συχνότητα έχουμε μάλλον επιλογή λόγω διαφοράς λειτουργίας) ή ακόμη μπορεί να σχετίζονται με την συγκεκριμένη κα-

τάσταση ή προηγούμενο εκφώνημα, π.χ. –Αυτό έγινε πρίν. –Πρίν ή μετά; Σκέψου καλά.

2.343 Μέθοδος

Για την έρευνα της σειράς των όρων μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι εξής διαδικασίες:

1) συλλογή υλικού και αναγνώριση χρήσεων, παίρνοντας υπόψη και τη συχνότητα της εμφάνισής τους (π.χ. το *όμως*, σε αντίθεση με το *αλλά*, σε δεύτερη θέση).

2) ενδείξεις: εναλλαγή τύπων, παραφράσεις (βλ. 2.3532) και ποικίλες ισοδυναμίες (π.χ. με σύνθετα, βλ. 2.3541), πλαίσιο επικοινωνίας, κώδικες και ύφος λόγου, παύσεις (βλ. 2.312, δηλώνουν ενότητες εκφοράς και σύνταξης, ενώ οι επιτονισμοί και άλλα υπερτεμαχιακά στοιχεία δηλώνουν σημασιολογικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά).

3) ερμηνεία: έμφαση, θεματοποίηση, λειτουργική διαφοροποίηση, ιδιολεκτικές προτιμήσεις (επίπεδο όπου εμφανίζονται πολλές ακαταστάλακτες καταστάσεις, που βρίσκονται σε συναγωνισμό και οδηγούν σε αλλαγές, πρβ. και επίπεδα λόγου). Η ερμηνεία ή ανεύρεση των δομικών κανόνων του γλωσσικού συστήματος μπορεί να γίνει (πρβ. 2) με ποικίλες γλωσσολογικές μεθόδους (βλ. Joseph-Philippaki-Warburton, 1987, Φιλιππάκη-Warburton, Θεοφανοπούλου-Κοντού, Σταύρου, Hogrocks, Βελούδης, Ευθυμίου, κ.ά. στους τόμους των *ΜΕΓ* και *Γλωσσολογία* κλπ.).

2.344 Σειρές όρων

2.3441 Φράση ονόματος

2.34411 Επίθετο στην ΟΦ (βλ. Σταύρου)

Το επίθετο εμφανίζεται κατά το παραδοσιακό συντακτικό ως επιθετικός ή κατηγορηματικός προσδιορισμός και μπορεί να καταλάβει, έναρθρο ή άναρθρο, ποικίλες θέσεις σε σχέση με το ουσιαστικό που προσδιορίζει (βλ. και Hogrocks - Σταύρου, 1986). Η εξέταση πρέπει να συμπεριλάβει και άλλα στοιχεία, π.χ. προσωδιακά (επιτονίσεις, παύσεις), τις εγκλιτικές αντωνυμίες (βλ. 2.3443) κλπ. Παραδείγματα:

α) *το παλιό σπίτι* (ενότητα αντικειμένου)

το παλιό το σπίτι (το διπλό άρθρο επεκτείνει την οριστικότητα και στο επίθετο τονίζοντας όλα τα μέρη, το σύνολο του σπιτιού και στις λεπτομέρειες)

το σπίτι το παλιό (ιστορική ενότητα, φόρμουλα, βλ. και 2.313)
 πρβ. ένα παλιό σπίτι, ένα παλιό ένα σπίτι (συναισθηματικά φορτισμένο), ένα σπίτι ένα παλιό, ένα σπίτι παλιό (πρβ. ο άνεμος // σκληρός κλπ. του Κάλβου, όπου η παύση συμπίπτει με τέλος στίχου, ή εις το χάος αμέτρητον, εγώ 'μαι ο Λιάπης ξακουστός), σοφός άνθρωπος – άνθρωπος σοφός σ' αυτά τα μέρη δέν έρχεται (εμφατικός τονισμός), πουλί πετάμενο (φρασεολογική ενότητα, βλ. 2.3542), παρά σύννεφα τα μαύρα, ο Μέγας Αλέξανδρος (πρβ. ο Μεγαλέξαντρος) – (ο) Αλέξανδρος ο Μέγας

το μεγάλο σπίτι δέν είναι κατάλληλο για μιά μικρή οικογένεια (γενική κρίση)

το σπίτι το μεγάλο δέν είναι κατάλληλο για μιά μικρή οικογένεια (όπως ξέρουμε όλοι· για το οποίο μιλούμε ή το οποίο πρέπει να θεωρήσουμε)

πρβ. η καλή μέρα απ' το πρωί φαίνεται (παροιμιακή φράση) – η μέρα η καλή απ' το πρωί φαίνεται

β) με πραγματολογικές χρήσεις

τα καλά παιδιά δέν φτύνουν (χαρακτηριστικό παιδιών σε μια κλίμακα)

τα καλά τα παιδιά δέ(ν) φτύνουν (το υποσύνολο των καλών παιδιών, υπονοείται: είσαι κακό παιδί)

τα παιδιά τα καλά δέ(ν) φτύνουν (υπονοείται: μη δικαιολογείσαι!)

τα παιδιά, τα καλά, δέν φτύνουν (όταν είναι καλά, βλ. 2.3441 γ-δ)
 καλά παιδιά δέ(ν) φτύνουν (όσο τουλάχιστον ξέρω)

γ) με εγκλιτικές αντωνυμίες

τα ψηλά τακούνια της (ενότητα, κτήση)

τα ψηλά της τακούνια (υπονοείται προτίμηση)

τα ψηλά τα τακούνια της (σ' αυτήν την περίπτωση)

τα ψηλά της τα τακούνια (αυτό πρέπει να προσεχτεί, αφεκτιβικό)

τα τακούνια της τα ψηλά (μυθική υπόσταση, σταθερή φύση κόσμου)

το αγαπητό βιβλίο μου (ουδέτερο)

το αγαπητό μου βιβλίο (αφεκτιβικό, καθώς το μου προσδιορίζει το επίθετο, σχεδόν «για μένα», βλ. και 2.381)

ήρθε με το ψηλό καπέλο του (σε ουδέτερη περιγραφή)

ήρθε με το ψηλό του καπέλο (σαν να ήθελε να μας δείξει ότι...)

ο καλός μου ο πατέρας (σαν να υποβάλλει ο καλός μου (που τον

αγαπώ) ο πατέρας)

ο καλός μου πατέρας (τέτοιος ήταν πάντα)
 ο καλός πατέρας μου (σχεδόν δεν λέγεται, ψυχρό)
 το ξερό θουνό μας (πρβ. το ξερόθουνό μας)
 το ξερό μας το θουνό (πρβ. το ξεροθουνό μας, βλ. Σετάτος, 1971)
 φόρεσα τα καλά τα ρούχα μου, τα καλὰ ρούχα μου
 φόρεσα τα καλά μου τα ρούχα (αφεκτιβικό)
 φόρεσα τα ρούχα μου, τα καλά (κατηγορηματικός προσδιορισμός)

πρβ. το παλιό του σπίτι γκρεμίστηκε – το παλιό³ του σπίτι γκρεμίστηκε (έμφαση αντιδιαστολής, όχι το καινούργιο)

δ) κατηγορηματικός προσδιορισμός

κατὰ³χλωμος ο παπάς – ο κατάχλωμος παπάς
 η θειά μου, νυσταγμένη – η νυσταγμένη θειά μου
 η Θεοδωρούλα, ταραγμένη και κατακόκκινη, με ρώτησε
 όπου παρατηρούμε ιδιαίτερο τονισμό σε πρόταξη και παύση σε επίταξη του επιθέτου, όπως φαίνεται και στα κοντὸς ἄνθρωπος – ἄνθρωπος κοντὸς δέν το φτάνει (πρβ. και η αλεπού η πονηρή (πασίγνωστη ιδιότητα) – πονηρή η αλεπού (ιδιαίτερα στη συγκεκριμένη περίπτωση) κλπ.)

πρβ. τους είπε ὅλη την ιστορία του – η ζήλεια του ὅλη, βρήκε το μισό σιτάρι – βρήκε το σιτάρι μισό, το μόνο γαλλικό βιβλίο – η θειά μόνη (της) ζύμωνε

σε συγκρίσεις: ποτέ δέν είχα πιεί γάλα ωραιότερο, γλυκό γλυκό γαλατάκι, ένα θουνό ψηλό ψηλό και μέγα

βρήκε χορταριασμένα τα δώματα

ε) τη νύχτα τη σκοτεινή την κρύα (πρβ. ἀσπασίη τρίλλιστος ἐπήλυθε νύξ ἔρεβεννή, μυθική διάσταση του κόσμου)

στ) φρασεολογία (τυποποιημένες εκφράσεις, παροιμιακές φράσεις, ἔμμετρος λόγος, τίτλοι κλπ.)

τρεχούμενος λογαριασμός – αέρας κοπανιστός

φτυστός ο πατέρας του

στα καλά καθούμενα

τον κακό σου τον καιρό!, ὦ τον αγαπητό μου τον κ. Α.!

ἄνθρωπος καθούμενος παρηγοριά της χώρας

πού 'ναι τα δέντρα τα δασιά με τους παχείς τους ἤσκιους

πρβ. ρόλο παύσεων: απλοί και βασανισμένοι ἄνθρωποι, ένα τραπέζακι τετράγωνο, ξύλινο – ένα τραπέζακι, τετράγωνο, ξύλινο – ένα τετράγωνο, ξύλινο, τραπέζι – ένα τετράγωνο, ξύλινο τραπέζι κλπ.

τίτλοι: *Δειλοί και σκληροί στίχοι, Ασάλευτη Ζωή, η Κερένια κούκλα, Λυρικός βίος, Ελεύθεροι πολιορκημένοι, κλπ. – Εγκόλπιον στρατιωτικόν, Καραγκιόζης ο Μέγας, Μούσα θηλάζουσα κλπ.*

2.34412 Παραθέσεις/παραθήματα

Οι παραθέσεις (βλ. Τζάτζανο, 1946, § 28-34, παράθεσις, επεξήγησις, Αγγή, 1990, ονοματική παράθεση) έχουν εξεταστεί τελευταία από την Σταύρου (υπό δημοσίευση) βάσει της γενικευμένης γραμματικής δομής φράσεων (ανάλυση με βάση το δομικό σχήμα της ΟΦ και συστηματικό προσδιορισμό του είδους των συντακτικών κατηγοριών που εμφανίζονται στις διάφορες θέσεις του γενικού σχήματος). Η Σταύρου δέχεται ότι στα *γέρος βασιλιάς, δράκοντας θηρίο, ο σφετεριστής εχθρός, ο κύριος Α.* το προσδιοριστικό στοιχείο λειτουργεί ακριβώς παράλληλα με ένα κοινό επίθετο, ενώ στα *ο Σολωμός ο ποιητής, το κουτί τα τσιγάρα, η Μελίτα η Σταύρου, εγώ η δασκάλα σου, η άχαρη εκείνη* υπάρχουν δύο φράσεις άρθρου, που συναποτελούν μία συντακτική κατασκευή (με δυνατότητα μετακίνησης στην πρώτη θέση στοιχείων που τονίζονται εμφιατικά) και προτείνει τον όρο «παράθεση» αποκλειστικά για τις περιπτώσεις όμοιας αναφοράς των δύο φράσεων άρθρου.

Η εξέταση πρέπει να ερευνηθεί εκτός από τη σειρά των όρων και τις παύσεις, επιτονίσεις, κλίση, σύνθετα, ταξινομούς κλπ. Παραδείγματα:

άνθρωπος μηχανή³ (άνθρωπος σαν μηχανή, πρβ. παρομοίωση)
ανθρώπινη μηχανή (μηχανή που είναι άνθρωπος, πρβ. βιολογικά)

ανθρωπομηχανή (μηχανή που αποτελεί ο άνθρωπος)
μηχανή³ άνθρωπος (άνθρωπος που είναι μηχανή, πρβ. μεταφορά)
μηχανικός άνθρωπος (άνθρωπος με χαρακτηριστικά μηχανής)
μηχανάνθρωπος (? , είναι άνθρωπος αλλά μοιάζει μηχανή)
 πρβ. *αυτός ο άνθρωπος, πές καλύτερα / γράφε / ή μάλλον μηχανή* (ως άψυχη μηχανή)

ένα κοπάδι πρόβατα, δέκα κεφάλια πρόβατα κλπ.

ένα κομμάτι ψωμί/τυρί/ξύλο κλπ.

ένα καλαθάκι σταφύλια κλπ.

ένα κιλό κρέας κλπ.

πρβ. σχετικά με ταξινομούς την αντίθεση

ένα ποτήρι νερό – ένα ποτήρι νερού (πρβ. *νεροπότηρο*) και στη γενική *το βάρος ενός ποτηριού νερού/νερού ενός ποτηριού/ενός ποτηριού νερό*

δύο πιάτα φαγητό/φαγητό δύο πιάτα – δύο πιάτα φαγητού

όπως επίσης τα

ο βαθμός μηδέν, ο αριθμός μηδέν κλπ.

ο ποταμός Πηνειός, το πλοίο «Πηνειός» κλπ.

ή να δηλώνει την κατηγορία:

είναι κίτρινος φλουρί – είναι φλουρί κίτρινος (έμφαση)

είναι κρύο πάγος – είναι πάγος κρύο (έμφαση) κλπ.

η κόρη φαινόμενο – είναι φαινόμενο κόρη – είναι φαινόμενο κόρης – η φαινόμενο κόρη κλπ.

έχει κουκούτσι μυαλό (πρβ. επιθετικό προσδιορισμό) – έχει μυαλό κουκούτσι (πρβ. κατηγορηματικό προσδιορισμό)

ένας καθηγητής φιλόλογος (και όχι μαθηματικός κλπ.) – ένας φιλόλογος καθηγητής (και όχι φροντιστής)

ένα κτίριο ουρανοξύστης (είδος κτιρίου)

ένα κτίριο ουρανοξύστης (πρβ. μεταφορά)

ένα κτίριο, ουρανοξύστης (σωστός) (πρβ. παρομοίωση)

έριχνε ματιές αινίγματα – έριχνε αινίγματα ματιές (πρβ. ποταμοί μας φεύγανε τα δάκρυα, ποτάμι τρέχει η αγάπη κλπ.)

ο Α., ο αντιπρόσωπος (περιοριστικό) – ο αντιπρόσωπος Α. (μη περιοριστικό, προσδιοριστικό) – ο Α., αντιπρόσωπος των... (επεξηγηματικό, πρβ. ο Α., ως αντιπρόσωπος των...) – ο αντιπρόσωπος, ο Α. (επεξηγηματικό, υπενθυμητικό)

ο Γιώργος Ηλιόπουλος (ουδέτερο) – ο Γιώργος ο Ηλιόπουλος (ο φίλος μου, ο γνωστός μου/μας κλπ.)

ο ποιητής Δάντης (ουδέτερο) – ο Δάντης ο ποιητής (ο γνωστός μας) – ο Δάντης, ο ποιητής (επεξηγηματικά, περιοριστικά, πχ. όχι το λογοτεχνικό σωματείο «Δάντης») – ο ποιητής, ο Δάντης (επεξηγηματικό, σ' αυτόν αναφέρομαι) – ο ποιητής ο Δάντης (υπενθυμητικό, αν το ξέχασες) – ο Δάντης Αλιγκιέρι (το πρόσωπο) κλπ.

η κακομοίρα εκείνη έκλαιγε – εκείνη, η κακομοίρα, έκλαιγε (αντίθεση νοηματικής ενότητας – παραθήματος)

η άλλη, η φρόνιμη (επεξήγηση), πρβ. η άλλη, απο τις φρόνιμες τίτλοι κλπ.: Είς Αθηναίος χρυσοθήρας, Η πάπισσα Ιωάννα, Η πριγκιπέσσα Ιζαμπώ, Η κυρά Φροσύνη, Ο παπα–Νάρκισσος, Εσμέ η Τουρκοπούλα κλπ.

την αυγή την Κυριακή/την Κυριακή την αυγή (πρβ. την αυγή της Κυριακής), παραμονή Χριστούγεννα (πρβ. παραμονή Χριστουγέννων) κλπ. (επεξηγηματικά)

πόσο την οκά τα ψάρια;, έπειτα απο κάμποση ώρα αγωνία (πρβ.

έπειτα απο κάμποσης ώρας αγωνία/έπειτα απο αγωνία κάμποσης ώρας) κλπ. (ταξινόμοι)

με περίφραση: *το σώμα του, σώμα γίγαντα...* (πρβ. *γιγαντόσωμα*), *το μάτι του, μάτι Κύκλωπα...* (όταν δεν υπάρχει κατάλληλο ουσιαστικό, πρβ. *πόδι τραπεζιού*, μεταφορά για κάλυψη ονοματολογικής ανάγκης)

Όπως φαίνεται από τα παραδείγματα τα ονοματικά παραθήματα προσθέτουν στην ΟΦ διάφορες πληροφορίες συμβάλλοντας στην πληρότητα και σαφήνειά της.

2.34413 Εμπρόθετα στην ΟΦ

Παραδείγματα: *η πηγή στον κήπο μας – η στον κήπο μας πηγή, οι εχθροί μας απο το βορρά – οι απο το βορρά εχθροί μας (Λ), ο ψηλός φρουρός στην πόρτα – ο ψηλός στην πόρτα φρουρός (μονίμως?, ρυθμικός λόγος)*

τίτλοι κλπ.: *Παραμύθι χωρίς όνομα, Ο Χριστός στη Ρώμη* κλπ.

2.34414 Γενική εξαρτημένη από ΟΦ

Σχετικά με τη σειρά των όρων παρατηρούμε τις εξής δυνατότητες

(1) μη τυποποιημένη χρήση

Η συχνότερη, «κανονική», χρήση παρουσιάζει τη σειρά ουσιαστικό + γενική ουσιαστικού, με δυνατότητα πρόταξης της γενικής για έμφαση (πρβ. και δυνατή εμφάνιση αντίστοιχου επιτονισμού). Παραδείγματα:

η αγάπη του Θεού (υποκειμενική ή αντικειμενική γενική) – *του Θεού η αγάπη* (εκτός από έμφαση ίσως και ένδειξη υποκειμενικής γενικής, πρβ. *ο Θεός αγαπά*)

η αγάπη των συντρόφων θα μας σώσει (υποκειμενική λόγω συνηθισμένης καταστάσεως, γνώσης του κόσμου)

το σπίτι του πατέρα μου – του πατέρα μου το σπίτι

θέλημα Θεού – Θεού θέλημα (π.χ. *ήταν Θεού θέλημα!*)

άνθρωπος της κυβέρνησης, η στέγη του σπιτιού κλπ. – *πουλιού φωνή δέν ακούγεται, των εκατό δραχμών κάλτσες δέκα δραχμές!*, πρβ. *μυθιστορήματα λογής λογής – λογιών λογιών λουλούδια*

μ' αρέσει το σπίτι του Γιάννη – μ' αρέσει του Γιάννη το σπίτι (εξασθενημένο χωρίς εμφατικό τονισμό)

με κτητική αντωνυμία σε γενική (βλ. και 2.3441γ)

το κουρεμένο κεφάλι του – το κουρεμένο του κεφάλι
το χοντρό κεφάλι του (περιγραφή) – το χοντρό του κεφάλι (είναι
χοντροκέφαλος)

(2) τυποποιημένη χρήση

Η τυποποιημένη χρήση εμφανίζεται στη φρασεολογία (καθιερω-
μένες στερεότυπες εκφράσεις).

α) ουσιαστικό + γενική ουσιαστικού

αυγά της ημέρας, ψάρια της ώρας, κοπέλα της παντρείας, γλυκό του κουταλιού, λεξικό της τσέπης, συντέλεια του κόσμου, δελτίο ταυτότητας, φόρεμα περιπάτου, ένοχος φόνου, ημέρες εξετάσεων, η δίψα του παρά, παιδιά του δρόμου, δουλειές του ποδαριού, καρδιά λιονταριού, άκρη του κόσμου, για τα μάτια του κόσμου, η κοινότητα Κηφισιάς, η Μαρία της κ. Ελένης, στα κρύα του λουτρού, στο γάμο του Καραγκιόζη, φωνή Θεού φωνή λαού κλπ.

με δίπλωση (βλ. Ανδριώτη, 1976): *άγια των αγίων, εις τους αιώνας των αιώνων, άδικα των αδικών, θαύμα θαυμάτων κλπ. (εκ.), ώ μιάρων μιαρώτατε! κλπ. (αρχαία ελληνικά), άλλα των αλλών, βρασμό του βρασμού δέν έχει (μάλλον δ), ερείπια ερειπίων κλπ. (βλ. και β).*

β) γενική ουσιαστικού + ουσιαστικό

μιάς σπιθαμής άνθρωπος, και του πουλιού το γάλα, της τρελής/γριάς τα μαλλιά, των παθών του τον τάραχο, στου διαβόλου τη μάνα, της Τρίχας το γιοφύρι, της Παναγίας η γάτα, κοκόρου γνώση (ενώ το μυαλό του κόκορα), του στραβού το δίκαιο, κάθε καρδιάς καρύδι, λαός πάππου προς πάππο ασεβέστατος κλπ.

γνωμικά κλπ. (βλ. 2.3542): *στου κουφού την πόρτα όσο θέλεις βρόντα*

βρισιές: της μάνας σου ο..., της πολιτισμάνας το κάγκελο κλπ.

δίπλωση (βλ. και α): *των αστεριών αστέρι (Παλαμάς), Ναυαγίων ναύαγια (τίτλος, Παπαδιαμάντης), των αδυνάτων αδύνατο κλπ.*

γ) επίπεδα γλώσσας (βλ. 2.313)

Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, οι στερεότυπες (σταθερές) χρήσεις ανήκουν σε διάφορες κλίμακες της γλώσσας, π.χ.

Δ αίμα της καρδιάς, βρύση της αρνησιάς, αρνί της σούβλας, για ώρα ανάγκης, για όνομα του Θεού!, στο έλεος του Θεού, στην μπούκα του τουφεκιού, λόγια του κόσμου, χαλασμός κόσμου κλπ.

του Αβραάμ και του Ισαάκ τα καλά, στου λύκου το στόμα, για ψύλλου πήδημα, δέν βλέπω Θεού πρόσωπο, τον έχω της γούνας μου μανίκι, του κόσμου οι σημαίες, του Κουτρούλη ο γάμος, μάνας γιός, δυό μουλαριών άχυρα, της νύχτας τα καμώματα, διαβόλου κάλτσα κλπ.

Λ άγκυρα σωτηρίας, αδελφή του ελέους, άδυτα των αδύτων, αίθουσα υποδοχής, ακμή της ηλικίας, ακράτεια ούρων, άνοιγμα πυρός, άρμα μάχης, αρχή του τέλους, γέννημα της φαντασίας, δεσμός αίματος, διάσπαση του ατόμου, διαύγεια πνεύματος, σημεία ζωής, είδος πρώτης ανάγκης, τρόπος του λέγειν, έξοδος κινδύνου, έργο τέχνης, τέρας μνήμης κλπ.

η Αυτού εξοχότης, είναι κόπου άξιον, κρίνου γυμνότερος (σπάνια, πρβ. απο μηχανής Θεός, επι ξυρού ακμής κλπ., βλ. και 2.34413)

εκ. αμαρτίαι γονέων, βασιλεία των ουρανών, βασιλεύς των βασιλέων, γή της επαγγελίας, ευλογία Θεού, Αποκάλυψη του Ιωάννου κλπ.

λογοτεχνικά κείμενα (όπου εμφανίζεται μεγαλύτερη ελευθερία, ιδίως στα ποιητικά):

δημοτικά τραγούδια (βλ. Πολίτη, 1932, 11-142)

ώρα του σπαθιού, σκλάβα του πασά, στην καρδιά του χειμωνιού, κορφή της Λιάκουρας, αφρό της θάλασσας, ο γύρος του προσώπου του, μάγια της καρδιάς και μάγια της αγάπης, στη μέση της αυλής μου, το χάρισμα του βασιλιά, πόρτα της Ωριάς κλπ.

απ' αρχαγγέλου στόμα, της Λαμπρής την Κυριακή, της Ζήχνας τα βουνά, του Λάμπρου τα παιδιά, εις των Τουρκών τα χέρια, λαγού ποδάρι δράκου δύναμη, του γέρου την ορμήνεια, της νύχτας οι αρματωλοί και της αυγής οι κλέφτες, της χήρας το παιδί, της κλεφτουριάς τα θάσανα, του ύπνου τη γλυκάδα, της Ωριάς το κάστρο, της μάγισσας η κόρη, του πατρός μου το ψωμί, του Δράκοντα οι κόρες, της γούρνας το νερό, πολλώ λογιά τραπέζι, της αρνησιάς το νερό/βρύση κλπ.

ευχή της μάνας μου και του γονιού μου βλόγια

προσωπική ποίηση

του κύκλου τα γυρίσματα, σάν τουφεκιού αστραπόβροντα και σάν πολέμου κράχτες, καλύτερα μιάς ώρας ελεύθερη ζωή, γυναίκα της ψυχής μου ξένη, παλατιού θρόνος, μιάς χώρας λυτρωτής, του πατέρα σου όταν έρθεις δέν θα ιδείς παρά τον τάφο κλπ.

δημοτικά πεζά: να γυρέψεις του βασιλέα τη θυγατέρα κλπ.

πεζά προσωπικής λογοτεχνίας: ο Μακρυγιάννης έχει

το κάστρο των Αθηνών, τ' αρχεία της Κυβέρνησης, εις τον αγώνα των Τούρκων, εις τον βαθμόν του στρατηγού, εις την κοιλιά της μητρός μου, από 'να γιοφύρι' του Λιδωρικιού, η ντροπή του κόσμου, τα ψώνια του σπιτιού σου, δια την γυναίκα πατριώτη μου, με την ευκή του Θεού, απο την κλειδωνότρυπα της πόρτας, τον χαλασμόν των Τούρκων, οι πρόκριτοι των χωριών της Άρτας κλπ.

του Θεού τα ελέη, στου Ταταράκη το χάνι, τήρα απο του περιβολιού τον τοίχο, βγήκαν απο του Θεού τον δρόμον οι Τούρκοι, του Μάρκου τον πατέρα κλπ. (λίγα)

εις της Εταιρείας το μυστήριον δια τον αγώνα της λευτεριάς μας παροιμιακές φράσεις κλπ. (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1974).

απ' του Χάρου τα δόντια, αλλουνού παπά θαγγέλια, χαρισμένου γαϊδάρου δέν κοιτάζουν τα δόντια, στο χωριό δέν τον θέλουν και του παπά το σπίτι γυρεύει, του τσαγκάρη τα παιδιά περπατάν ξυπόλυτα, απ' το στόμα σου και στου Θεού τ' αφτί, των φρονίμων τα παιδιά πρίν πεινάσουν μαγειρεύουν, του ήλιου ο κύκλος άνεμος, του φεγγαριού χειμώνας, λυπημένου χείλι γελάει, αρρώστου δέ γελάει κλπ.

τίτλοι κλπ.

Τα μάτια της ψυχής μου, Άνθη ευλαθείας, Η γυναίκα της Ζάκυνθος, Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα, Η θυσία του Αβραάμ, Η καταστροφή των Ψαρών, Ημερολόγιο καταστρώματος, Η φλογέρα του Βασιλιά, Θάνατος παλληκαριού, Λόγια της πλώρης, ο Αυθέντης του Μορέως, Οδοιπορικό του 43, Ο δωδεκάλογος του Γύφτου κλπ.

Αμαρτωλού παράκλησις, Με του βοριά τα κύματα, Έρωτος αποτελέσματα, Μαρτύρων και ηρώων αίμα κλπ.

(3) συνδυασμοί

Η γενική στην ΟΦ πρέπει να εξεταστεί σε συνδυασμό με

α) τα άρθρα:

οριστικό: η γενική στην ΚΝΕ δεν μπορεί να εμφανιστεί μεταξύ του οριστικού άρθρου και του ουσιαστικού του (πρβ. αντίθετα αρχαία ελληνικά, βλ. 2.381, και Κ, πρβ. και ο απο σκηνης φιλόσοφος κλπ.), γεγονός που δείχνει ότι η γενική δεν συνδέεται άμεσα με τα ουσιαστικά, όπως αντίθετα παρατηρούμε στους επιθετικούς προσδιορισμούς (αλλά βλ. και 2.344142 β-γ, 2.344143 β, 2.3446)

άοριστο: ένας μαθητής του σχολείου – ένας του σχολείου μαθητής (λόγια επίδραση)

άναρθρο: δελτίο ταυτότητας – διαβόλου κάλτσα (αλλά *Χάρου δόντια)

β) προθέσεις:

στης ακρίβειας τον καιρό (πρβ. σε δύσκολες μέρες), στου Γιώργου το σπίτι (πρβ. στο πατρικό του σπίτι), στου Κουτρούλη το κεφάλι (αλλά στον γάμο του Καραγκιόζη), με του Γιάννη τα χρήματα (πρβ. Με του βοριά τα κύματα), απ' του Χάρου τα δόντια, σάν της κίσσας τη φωνή – φωνή βραχνή σάν της κίσσας κλπ.

σε ακρίβειας καιρό, με χαράς τραγούδια κλπ.

με τις επιθέσεις των εχθρών – με των εχθρών τις επιθέσεις – με επιθέσεις εχθρών – με εχθρών επιθέσεις – με επιθέσεις των εχθρών (που είναι γνωστοί από τα προηγούμενα) – με των εχθρών επιθέσεις (η διαφορά οριστικότητας αντιβαίνει στην ενότητα του νοήματος)

γ) επίθετα:

η μεγάλη δύναμη του νερού – η μεγάλη του νερού δύναμη (πρβ. ο καλός ο θεός μου – ο καλός μου ο θεός, βλ. 2.34411γ)

δ) τονισμό:

Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις που δεν συνδυάζονται με εμφατικό τόνο, π.χ. στου Χάρου τα δόντια. Ίσως υπήρχε αρχικά, αλλά χάθηκε όταν έγιναν στερεότυπες εκφράσεις.

(4) αντιστοιχίες:

Σημασιολογικές αντιστοιχίες, παραφράσεις κλπ. (βλ. 2.3532 και σύνθετα, 2.3541) μπορούν να βοηθήσουν στην έρευνα των λειτουργιών των θέσεων, π.χ. ο φρουρός της πόρτας – ο φρουρός στην πόρτα (βλ. 2.34413) – ο φρουρός μπροστά στην πόρτα – ο φρουρός που είναι στην πόρτα κλπ. απο το αίμα μου αίμα, μέσ' στους ωραίους ωραίο κλπ., πρβ. φρασεολογικές ενότητες με ρήματα, π.χ. πεθαίνει της πείνας, ντύνεται της μόδας, κοιτάται του θανάτου, είναι του θανάτου, επήρε των ματιών του και κλπ., όπου η γενική συνήθως δεν μπορεί να αλλάξει θέση (π.χ. της πείνας πεθαίνει, και όχι από κάτι άλλο) όπως αντίθετα στα τον έκανε του αλατιού – του αλατιού τον έκανε (έμφαση) κλπ.

(5) σειρά γενικών:

οι κάτοικοι των χωριών της Μακεδονίας (η ακολουθία γενικών είναι δυνατή, αν και η παρακολούθηση των νοηματικών σχέσεων δεν είναι πάντα εύκολη) – ? της γούρνας του σπιτιού το νερό, ? του Λάμπρου του γιου το σπαθί (συνήθως εμφανίζεται μόνο μια γενική).

(6) Συμπεράσματα

Η σειρά ουσιαστικό + γενική δηλώνει νοηματική σχέση δύο λεξιλογικών μονάδων, ενώ η σειρά γενική + ουσιαστικό δηλώνει μία σημασιολογική ενότητα / μονάδα (πρβ. επιθετικός προσδιορισμός + ουσιαστικό). Η διαφοροποίηση φαίνεται σαφέστερα σε περιπτώσεις όπως

· οι χαρές του κόσμου – του κόσμου οι χαρές (πάρα πολλές)
ευαγγέλια χαράς (και...) – χαράς ευαγγέλια (ειρωνεία κλπ.)

όπου οι πρώτες δεν αποτελούν τυποποιημένες εκφράσεις.

πουλιά της θάλασσας (που έχουν κάποια σχέση με τη θάλασσα)
– θαλασσινά πουλιά (χαρακτηριστικό των πουλιών, πρβ. θαλασσο-πουλία)

της θάλασσας πουλιά – πουλιά θαλασσινά (και όχι της στεριάς).

Η Κ φαίνεται να μη δέχεται πρόταξη της γενικής, εκτός από αρχαίες ελληνικές και εκκλησιαστικές φράσεις. Ο ρυθμός, το μέτρο, ο κανόνας ίσως της δεύτερης μεγαλύτερης λέξης (βλ. 2.3421) κλπ. μπορούν να δημιουργούν πρόσθετες δυνατότητες, χαρακτηρίζοντας το λογοτεχνικό είδος (π.χ. ποιητικό κείμενο) κλπ.

2.3442 Θέση ρήματος

Η θέση του ρήματος στην πρόταση αποτελεί ένα θέμα που έχει απασχολήσει και εξακολουθεί να απασχολεί πολλούς ερευνητές λόγω του γενικότερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει, εφόσον η ανάλυσή του θα δώσει απάντηση στο ερώτημα του τύπου της ΚΝΕ (ΡΥΑ ή το παραδοσιακά αποδεκτό ΥΡΑ, δηλ. ή σειρά υποκείμενο–ρήμα–αντικείμενο, βλ. Φιλιππάκη–Warburton, 1982, 1985, 1986–1987, που δέχεται τη σειρά ΡΥΑ και θεωρεί την ΥΡΑ αποτέλεσμα θεματοποίησης, Τζάρτζανο, 1953, κ.ά.). Παραδείγματα:

2.34421 Ρήμα και υποκείμενο

(1) κύριες προτάσεις

ζώα έφαγαν ψάρια / τα ζώα έφαγαν (τα) ψάρια (ΥΡΑ) – ψάρια έφαγαν τα ζώα (λόγω της ασυνήθιστης κατάστασης μπορεί να ερμηνευτεί και ως ΑΡΥ, ιδίως αν υπάρχει εμφατικός τονισμός) – έφαγαν ζώα ψάρια – έφαγαν ψάρια ζώα (πρβ. φάτε μάτια ψάρια και κοιλιά περιδρομο), το ποτάμι πλημμύρισε (είδηση) – πλημμύρισε το ποτάμι (κάτι που αναμενόταν) – ένα ποτάμι πλημμύρισε – ποτάμια πλημμύρισαν – πλημμύρισαν ποτάμια, έρχεται λοιπόν ο Γιάννης και μου

λέει (συνέχεια αφήγησης)

ποιοί βρήκαν τα χρήματα; – ποιοί εργάτες βρήκαν τα χρήματα; – οι εργάτες βρήκαν τα χρήματα; / τα χρήματα βρήκαν οι εργάτες; (όπου η πρόταξη και ο εμφαιτικός τονισμός δηλώνουν το πού εστιάζεται η ερώτηση) – βρήκαν οι εργάτες τα χρήματα; / βρήκαν τα χρήματα οι εργάτες; (η ερώτηση εστιάζεται στο αν 'βρήκαν' ή 'βρήκαν τα χρήματα' αντίστοιχα), έφερε ο Πέτρος τα βιβλία; (αυτός επρόκειτο να τα φέρει) – ο Πέτρος έφερε τα βιβλία; (αυτός ή άλλος;) κλπ.

να/άς φέρει ο Πέτρος τα βιβλία! – ο Πέτρος να/άς φέρει τα βιβλία! – να/άς φέρει τα βιβλία ο Πέτρος!, έλα, Γιώργο, να δεις! – Γιώργο, έλα να δεις! (πρόκληση προσοχής) – του είπε: «Γιώργο, έλα να δεις!» – του είπε «έλα, Γιώργο, να δεις» κλπ.

πώς ήρθαν τα πράγματα! – *πώς τα πράγματα ήρθαν!, καλά να πάθει ο φίλος σου! – *καλά ο φίλος σου να πάθει! (πρβ. τί έφερε ο Πέτρος; – *τί ο Πέτρος έφερε;, τί ήσασταν εσείς και... – *τί εσείς ήσασταν και...), θάσανα που έχει η καημένη! (ενώ που έχει θάσανα η καημένη αποτελεί προσθήκη πληροφορίας)

δυό μήνες, ο Γιάννης περίμενε τα νέα – δυό μήνες περίμενε ο Γιάννης τα νέα (όπου λείπει η παύση), πρβ. τα λέει η Μαρία, είπε η Ελένη μέσα σε ευθύ λόγο.

(2) δευτερεύουσες προτάσεις

όταν χαλαίει ο καιρός, μένουμε στο σπίτι – όταν ο καιρός χαλαώνει τί να σου κάνω! (νέες συνθήκες), όταν ο Γιώργος λέει αυτά, τί περιμένεις! (έμφαση στο πρόσωπο) – όταν λέει αυτά ο Γιώργος, να ξέρεις οτι...

αφου ήρθαν όλοι να σε δούν, μήν παραπονιέσαι – αφου όλοι ήρθαν να σε δούν, μήν παραπονιέσαι (έμφαση) – τρέξτε, γιατι χτυπούνε τα αγόρια τα κορίτσια! – τρέξτε, γιατι τα αγόρια χτυπούνε τα κορίτσια (συνήθως λέγεται από ένα κορίτσι) – τρέξτε, γιατι τα κορίτσια χτυπούνε τα αγόρια (έμφαση λόγω του απροσδόκητου)

είδε οτι τα νέα δέν είναι ευχάριστα (αυτή την κατάσταση των πραγμάτων) – είδε οτι δέν είναι ευχάριστα τα νέα (και...), πρβ. είδε πως/που τα νέα δέν είναι ευχάριστα/δέν είναι τα νέα ευχάριστα/δέν είναι ευχάριστα τα νέα, είδε να μήν είναι τα νέα ευχάριστα/είναι ευχάριστα τα νέα

το βιβλίο που/το οποίο αγόρασε η Μαρία έχει ενδιαφέρον – το βιβλίο που η Μαρία αγόρασε έχει ενδιαφέρον (και όχι άλλος), τα γεγονότα ανταποκρίνονται σε μια κατάσταση τροποποιήσεις της

οποίας... – ... κατάσταση της οποίας τροποποιήσεις..., αυτός που στέκει εκεί πέρα – * που στέκει αυτός εκεί πέρα

αν έρθει η Μαρία – άν η Μαρία έρθει (όχι άλλη)

πρβ. επίσης

με το να είναι ο Γιάννης πλούσιος

ξημερώνοντας Λαμπρή, θγαίνοντας ο ήλιος, περνώντας τα μεσάνυχτα, η αλεπού βλέποντας τα σκυλιά έφυγε – βλέποντας απο τα δέντρα οι κάργες νωπό κρέας φωνάζανε

(3) ακολουθία προτάσεων

–Πώς το έμαθε; –Πήγε ο Γιώργος και του το είπε (ενώ σε αφήγησι: ο Γιώργος πήγε και του είπε. Έτσι το έμαθε ο Νίκος), –Τί νέα; – Ήρθε η Μαρία και μου το έδωσε (προηγούμενη συμφωνία να πάει η Μαρία), ενώ –Η Μαρία ήρθε και μου το έδωσε (νέα πληροφορία)

τώρα ο μέν Γιώργος διασκεδάζει, εσύ δέ κάθεται και στεναχωριέσαι (έμφαση) – τώρα ο Γιώργος διασκεδάζει κι εσύ κάθεται και στεναχωριέσαι (έμφαση στο εσύ) – τώρα διασκεδάζει ο Γιώργος και κάθεται εσύ και στεναχωριέσαι

η Ελένη μου είπε οτι...: έτσι κι εγώ πήγα... – μου είπε η Ελένη οτι... (έτσι) κι εγώ πήγα...

(4) φρασεολογία και επίπεδα γλώσσας

παροιμιακές φράσεις: η γλώσσα κόκκαλα δέν έχει και κόκκαλα σπάνει – της νύχτας τα καμώματα τα βλέπει η μέρα και γελά δημοτικά τραγούδια:

αχός βαρύς ακούγεται, πολλά τουφέκια πέφτουν, η Δέσπω κάνει πόλεμο, Τούρκος το τριγυρίζει, κι η κόρη απο τον πύργο κάτω πέταξε, μιά δούλα δέν την άφησε, ολίγος ύπνος μ' έπιασε, στα ξημερώματα ο Κωσταντής ξυπνάει, αρχοντόπουλα μιά κόρην αγαπούσαν, ο βασιλιάς κι ο Μ. κι ο Μ.// αντάμα τρώγαν, μιά λυγερή βαριαρρωστά γελάστηκε μιά κόρη, σάν έρθει η μάνα μου, ωσάν τον είδε κι έρχονταν της μάγισσας η κόρη, γιατί θε νά ρθει η νύφη σου, αγάπησε ο μικρότερος, μιά γιορτή ... που βγήκε η κόρη, άκουσε η κόρη τους σκοπούς, βραδύ θε νά ρθει ο βασιλιάς, και πρόβαλεν η λυγερή, της δίνει κι ο πατέρας της καράβι, μα ήρθε ο καιρός ο δίσεχτος

όσο να ανοίξει η πόρτα χίλιοι εμπήκανε, καλώς ήρθε η ξαδέλφη μου μα γώ δέ σε γνωρίζω, ήταν δυό αδέλφια... κι ο πειρασμός εβάλθηκε

τίτλοι ειδήσεων (βλ. και 2.34411στ, 2.34412γ)

διευθυντής τράπεζας... καταχράστηκε, ο κ. Σ. εξηγεί, έντονα η Ουάσιγκτον υποστηρίζει, μεγάλες συντάξεις θα δοθούν, οι ιδιωτικοποιήσεις είναι μιά..., σήμα κινδύνου εκπέμπεται στην Ευρώπη, ο Αγκάσι έχασε στο τουρνουά των εκπλήξεων, η Ρεάλ άλλαξε τους δύο ξένους κλπ.

δραπέτευσε αλλοδαπός ενώ οδηγείτο στην αστυνομία, καθυστερεί η κατασκευή γκαράζ, σε υπερβολική χρήση ναρκωτικών αποδίδεται θάνατος Ιταλού, να μην αποδεσμευθεί // το ωράριο // ζητούν βιοτέχνες και επαγγελματίες, πέθανε ο παλιός άσος..., πολύ καλά τα πάει ο Ντέταρι // στην Ιταλία, πόσο μπορούν να κτυπηθούν τα συμφέροντα των..., θα φθάσουν οικονομικές κυρώσεις;, τί διδάσκει η κρίση στο... κλπ.

άρπαξαν τσάντα απο..., αγόρασαν χρυσαφικά με κάρτα που είχαν βρει κλπ. (όταν δεν αναφέρεται το Υ)

ύφος: κυνήγησαν τα σκυλιά που βρίσκονταν μέσα στον κήπο τη γάτα – τα σκυλιά που βρίσκονταν μέσα στον κήπο κυνήγησαν τη γάτα (φυσικότερο), πρβ. και 2.36.

2.34422 Ρήμα και αντίκειμενο/κατηγορούμενο (βλ. και 2.34423).

έδωσε το βιβλίο στη Μαρία – το βιβλίο³ έδωσε στη Μαρία (έμφαση) – τη βιβλίο το έδωσε στη Μαρία (θεματοποίηση)

ο Γιάννης διάβασε το βιβλίο – ποιό βιβλίο διάβασε ο Γιάννης; – ο Γιάννης διάβασε ποιό βιβλίο; (απηχητική ερώτηση, άκουσα καλά;)

του έδεσαν του αιχμάλωτου τα μάτια – του αιχμάλωτου του έδεσαν τα μάτια – έδεσαν του αιχμάλωτου τα μάτια (θα μπορούσε να εκληφθεί ως έδεσαν τα μάτια του αιχμάλωτου)

έφυγε χαρούμενος – χαρούμενος έφυγε (και όχι λυπημένος), πρβ. χορεύουν τραγουδώντας – κλαίγοντας κατεβαίνει, πάει κανείς βλέποντας και κάνοντας – βλέποντας και κάνοντας πάει κανείς (όχι αλλιώς)

φρασεολογία (βλ. Νάκα, 1987)

βαράω διάλυση, κάνω πάσο κλπ.

καρβέλια ονειρεύεται, τελειωμό δέν έχει κλπ.

έφυγε τρεχάτος (χαρακτηριστικό του προσώπου), πρβ. έφυγε τρέχοντας (έτρεχε και έφευγε), έφυγε τρεχάλα (είδος κίνησης)

πάει περίπατο ο Α.! (άσ' τον αυτόν!, πάει χάθηκε!) – ο Α. πάει περίπατο (δεν είναι εδώ), πρβ. πήγε φυλακή (φυλακίστηκε) – πήγε στη φυλακή (για επίσκεψη κρατουμένου κλπ.), τράβηξε γραμμή³ στην

πόρτα (κατευθείαν) – τράβηξε (μιά) γραμμή στην πόρτα (για να πληροφορήσει)

ανέμους σπέρνει και θύελλες θερίζει

τίτλοι ειδήσεων: στρατεύματα στέλνουν... η Αίγυπτος και η... κλπ.

2.34423 Θέση ρήματος και κατηγορίες προτάσεων

(1) σειρά ΥΡΑ

γενικές προτάσεις (αλήθειες, ρητά κλπ.): ο ήλιος βγαίνει στην Ανατολή, τα βιβλία πουλιούνται στα βιβλιοπωλεία (και πραγματολογικά: εκεί πρέπει να τα ζητήσεις, όχι εδώ), το νερό θράζει στους 100 βαθμούς, όταν του μιλάς, ο Γιάννης κάνει πως δεν ακούει κλπ.

κρίσεις καταστάσεων (με υπαρκτικά ρήματα): το νερό είναι ζεστό, το σπίτι φαίνεται παλιό κλπ., πρβ. το θέατρο κτίστηκε το 19..

ανακοινώσεις: ο επιβάτης που ταξιδεύουν για... καλούνται στον έλεγχο διαβατηρίων αλλά και έρχεται ο διοικητής: πάρτε τις θέσεις σας!

εντολές: οι μαθητές του λυκείου να συγκεντρωθούν εκεί, οι μαθητές του γυμνασίου εδώ! (πρβ. απαριθμήσεις) αλλά να πάν όλοι μαζί να του το πούν! (ενώ όλοι να πάν δηλώνει έμφαση)

απαριθμήσεις: τα πιάτα είναι μέσα σ' αυτή την ντουλάπα, τα μαχαιροπήρουνα είναι εδώ, τα ποτήρια εκεί..., ο Α. καθόταν ήσυχος, ο Β. σηκώθηκε από τη θέση του, ο Γ. ούτε που κατάλαβε, τρία πουλάκια κάθονταν... το ένα... το άλλο... το τρίτο...

περιγραφές/αφηγήσεις: ο κάμπος του... απλώνεται μπροστά μας: ένα ποτάμι τον διασχίζει... η οροσειρά... τον κλείνει από το Β., από το Ν. τον κλείνει η οροσειρά... Αν αρχίσει η περιγραφή με τη σειρά μπροστά μου απλώνεται ο κάμπος του..., δηλώνεται εξάρτηση από κάτι προηγούμενο, ρητά ειπωμένο ή υπονοούμενο, πρβ. το τέλος της περιγραφής. Όταν υπάρχει στην αρχή της πρότασης ρήμα ή επιρρηματικός προσδιορισμός, γίνεται αναφορά σε κάτι που προηγήθηκε, δηλ. δεν μπορεί να αρχίσει κανείς μια περιγραφή ή εξιστόρηση από το μηδέν μ' αυτόν τον τρόπο, που υποδηλώνει ότι προηγουμένως κάποιος μίλησε, π.χ. –Λοιπόν τί είδατε από εκεί πάνω; Πρβ. αρχή παραμυθιού, π.χ. Μιά φορά κι έναν καιρό ήταν ένας βασιλιάς (ή ποντιακά επήεν επήεν έτον ένας βασιλέας) κλπ., που προϋποθέτει την παράκληση Πές μας ένα παραμύθι, γιαγιά κλπ., διαλόγους καθημερινής επικοινωνίας μεταξύ γνωστών και μεταξύ αγνώστων, π.χ. Έρχεται ο Γιώργος και τί βλέπει;/έρχεται λοιπόν ο Γιώργος... (ενώ ένας σχετικά άγνωστος μπορεί να ρωτήσει Ποιός Γιώργος;)

νέα στοιχεία πληροφόρησης: επειδή άκουσε ένα θόρυβο, ο οδηγός σταμάτησε τη μηχανή

έμφαση: όταν δέν γνωρίζει ο αρμόδιος υπάλληλος, πήγαινε στον διευθυντή – όταν ο αρμόδιος υπάλληλος δέν γνωρίζει, τί να κάνεις;;, πήγαινε στον διευθυντή

θεματοποίηση: –Τί έγινε με την κλήρωση; –Να σου πώ. Η κλήρωση έγινε χθές και η Μαρία κέρδισε το λαχείο, έγινε σεισμός στη Θεσσαλονίκη (αόριστο Υ) αλλά σεισμός, καταποντισμός, χαλάζι και βροχή έγινε στη Θεσσαλονίκη (χωρίς εμφατικό τονισμό)

(2) σειρά ΡΥΑ

Όταν το Υ δεν έχει την πρώτη θέση, παίρνει τη δεύτερη θέση (μετά το Ρ) δηλώνοντας έτσι εξάρτηση/υπόταξη, π.χ.

η Μαρία έφτασε το βράδυ στη Θεσσαλονίκη. Πηγαίνει ο Πέτρος να τη βρεί... (όπως θα περιμέναμε, ξέροντας ότι έφτασε κλπ.)

Γι' αυτό το λόγο η σειρά ΡΥΑ εμφανίζεται συχνά στις δευτερεύουσες προτάσεις (εκτός αν εμφανίζονται νέα στοιχεία, π.χ. ο οδηγός σταμάτησε τη μηχανή, όταν ο συνοδηγός άκουσε ένα θόρυβο και του το είπε), π.χ.

ήταν καθισμένος κάτω απο την μηλιά, όταν μπήκε ο Γιάννης στον κήπο (πότε ήταν καθισμένος) – ..., όταν ο Γιάννης μπήκε στον κήπο (και ξαφνικά μπήκε...)

ήταν καθισμένος κάτω απο τη μηλιά, για να μή τον βλέπουν οι άλλοι απο το λόφο – *..., για να μήν οι άλλοι τον βλέπουν...

πρβ. μας είπε οτι η ομάδα θα ρθεί στη Θεσσαλονίκη (πρβ. μας είπε οτι: «η ομάδα θα ρθεί στη Θεσσαλονίκη», με παύση και παράθεμα)

μας είπε οτι θα ρθεί η ομάδα στη Θεσσαλονίκη

Η εξάρτηση βέβαια δηλώνεται και με άλλα μέσα, π.χ. με αντιτύπους, όπως το τον στην πρόταση ήταν καθισμένος κάτω απο τη μηλιά, όταν τον βρήκε ο Γιάννης

(3) έλλειψη Υ (πρβ. Τζάρτζανο, 1946, § 19)

Το Υ λείπει όταν η κατάληξη του ρήματος το δηλώνει (συνήθως του α' και β' προσώπου, δηλώνοντας τον ομιλητή, συγγραφέα κλπ., και τον συνομιλητή, αναγνώστη, αποδέκτη κλπ., ενώ του γ' προσώπου όταν μπορεί να εννοηθεί, πρβ. και τη σύμπτωση των ρηματικών τύπων ενικού και πληθυντικού σε ορισμένες μορφές της ΚΝΕ, π.χ. λέγονταν). Εξαιρέσεις αποτελούν οι περιπτώσεις έμφασης και αντι-

διαστολής, π.χ. *εγώ ο Α. σου το λέω, εγώ πήγα τελικά αλλά εσύ δεν πήγες.*

(4) θέση αντικειμένου/κατηγορουμένου

Κανονικά μετά το Ρ, εκτός από περιπτώσεις έμφασης και θεματοποίησης (πρβ. Τζάρτζανο, 1953, 283, 3).

του άρπαξαν το πορτοφόλι απο τα χέρια του, τον βρήκαν νεκρό στο κρεβάτι του – κρασί κερνά τον Τσαμαδό, φαρμάκι το παιδί της, την Ελένη την ξέρω απο παλιά

(5) παύση και επιτόνιση

Οι παύσεις και οι επιτονισμοί αποτελούν ενδείξεις των κατηγοριών, π.χ.

ο δάσκαλος πήγε στην πόλη (αρχή πληροφόρησης)

ο δάσκαλος // πήγε στην πόλη (αν ρωτάς για τον δάσκαλο)

πήγε ο δάσκαλος στην πόλη (στη συνέχεια, κατόπι)

πήγε // ο δάσκαλος στην πόλη (αν ενδιαφέρεσαι αν πήγε)

ο δάσκαλος πήγε στην πόλη (και όχι ο επιστάτης)

ο δάσκαλος // πήγε στην πόλη (τον δάσκαλο θέλεις, δεν είναι εδώ, πήγε στην πόλη)

έφερε ο κ. Πέτρος τα βιβλία; / έφερε τα βιβλία ο κ. Πέτρος;

ο κ. Πέτρος έφερε τα βιβλία; (προϋποθέτει μια ανεξάρτητη πρόταση και ισοδυναμεί με ειδική ερώτηση: είναι ο κ. Πέτρος που έφερε τα βιβλία;)

2.34424 Συμπεράσματα

Οι κατηγορίες που ελέγχουν τη θέση των Ρ, Υ, Α κλπ. είναι οι εξής:

άγνωστο (νέα πληροφορία) – γνωστό

ανεξαρτησία – εξάρτηση (συνοχή του λόγου)

πραγματολογικές συνθήκες και αιτίες: ανέμφατο, ουδέτερο – εμφατικό (η έμφαση χρησιμοποιεί γενικά μπροστινή θέση στην πρόταση και/ή τονική έξαρση), θεματοποίηση, σειρά δοσμένη από τη φύση του κόσμου

ιδιαίτερες χρήσεις: γενικά εκμετάλλευση της μη κανονικής σειράς (αντιθέσεις που δείχνουν την κανονικότητα) για σημασιολογικές, πραγματολογικές και υφολογικές διαφοροποιήσεις.

Εκτός των περιπτώσεων που αναφέρθηκαν, η ΚΝΕ δεν αρχίζει προτάσεις με Ρ κανονικά, όπως συμβαίνει σε γλώσσες του τύπου ΡΥΑ (κελτικές, αραβική κ.ά.). Απόδειξη ότι αν συμβεί αυτό γίνεται

συνειδητό ως ιδιαίτερη (ενσυνειδητη) διαμόρφωση του ύφους, για να δηλώσει ενόχληση κλπ., π.χ. «Μπήκε μέσα στο γραφείο. Κάθισε στην πολυθρόνα. Άρχισε να καπνίζει...» (πρβ. και ορισμένες μεταφράσεις που θέλουν να μείνουν κοντά στη σειρά των όρων της ξένης γλώσσας).

2.3443 Θέση αντωνυμιών

Η θέση των αντωνυμιών, εγκλιτικών και μη (δεικτικών, κτητικών κλπ.), αποτελεί ένα μεγάλο πεδίο ερευνών (βλ. Τζάρτζανο, 1946, 78–122, Mackridge, 1985, 221-229, Joseph - Philippaki-Warburton, 1987, Σταύρου, 1984, Φιλιππάκη-Warburton, 1985, Θεοφανοπούλου-Κοντού, 1986, 1986-1987, Ευθυμίου, 1987, Δελβερούδη, 1988 κλπ.) και δεν έχει ακόμη μελετηθεί εξαντλητικά. Παραδείγματα (βλ. και 2.3441, 2.3442):

σε ΟΦ: το βιβλίο του – *το του βιβλίο – το δικό του βιβλίο (πρβ. το βιβλίο της ζωής – της ζωής το βιβλίο – * το της ζωής βιβλίο – το αιώνιο της ζωής βιβλίο), ένα βιβλίο του – ένα του βιβλίο, αυτός ο ποιητής – ο ποιητής αυτός, αυτές οι διακοπές μου – αυτές μου οι διακοπές κλπ.

σε ΡΦ: του το έδωσα – *το του έδωσα αλλά δώσ' του το – δώσ' το του, μου τό 'φερε – φέρε μού το – φέρ' το μου – φέρε τό μου (εμένα), μας το έστειλε / μας τό 'στειλε αλλά *σας με έδειξε, *μου σας έδειξε, *μας σας έδειξε (σας έδειξε εμένα κλπ.), μου το πήρε απο το σουπερμάρκετ αλλά *μου του πούλησε το αυτοκίνητο, της το έδωσε της Μαρίας – της το έδωσε στην Μαρία, δέν θα/να μήν του/ της τον/την/το προτείνει αλλά *δέν θα μας σας προτείνει/τους τους προτείνει (πρβ. φάναξα τις κοπέλες και τους μίλησα αποχαιρετώντας τες), αυτόν να δει – να δει αυτόν – να τον δει αλλά τον εαυτό του να δει – να δει τον εαυτό του – *να τον εαυτό του δει, αν κάποια δει πως έρχεται να μου το πει (συνήθως κάποια=Y) – αν δει κάποια πως έρχεται, να μου το πει (κάποια=A) – αν δει κάποια // πως έρχεται... (με παύση, κάποια=Y) κλπ.

έμφαση και θεματοποίηση: εμένα δέ με ρωτούν, εμένα η σκέψη μου πάει μακριά, εσένα ο πατέρας σου θα ζούσε τότε, αυτόν τον ακούν σε όλα, τα παιδιά μας εμάς πάνε ταξίδι, δέν σου το λέω εσένα (όπου εμφανίζεται αντιδιαστολή, πρβ. εμένα μου λές! – μου λές εμένα!), πρβ. και επιτόνιση με τους δυνατότερους τύπους, π.χ. ο νούς σου εσένα (κάποτε και το βιβλίο μου μου μου), όπως επίσης ο άνθρωπος που έκλεψε τα χρήματα – που έκλεψε τα χρήματα ο άνθρωπος

(αυτόν εννοώ!, πρβ. ο άνθρωπος της κλεψιάς – της κλεψιάς ο άνθρωπος)

εστίαση: αυτό του το βιβλίο μου άρεσε πάρα πολύ (βλ. και 2.34433)

πεδίο: τόσοι άλλοι χάσαν τη ζωή τους και δέν τους σκέφτεσαι (πολύς κόσμος) – άλλοι τόσοι χάσαν... (ο ίδιος αριθμός μ' αυτούς)

φρασεολογία: πατείς με πατώ σε, ήθελές τα κι έπαθές τα, τό 'βαλε στα πόδια, ο καιρός τα ξύνισε, φτηνά τη γλύτωσε κλπ.

υφολογική ποικιλία: για όλους μας – για όλους εμάς – για εμάς όλους – για όλους μας εμάς, όποιος μαθητής δέν γράψει... – όποιος δέν γράψει // μαθητής //... (σε άλλο επίπεδο εκφοράς, βλέποντας ότι δεν έχει μπροστά του μόνο μαθητές), πρβ. τί αν πείς; – αν τί πείς; (επανάλαβε αυτό που είπες, αν τολμάς κλπ.).

Ιδιαίτερα για τις εγκλιτικές και προκλιτικές αντωνυμίες παρατηρούμε:

1) επαναληπτικές και προληπτικές (βλ. Τζάρτζανο, 1946, § 82-86)

Οι επαναληπτικές και προληπτικές (αναφορικές και καταφορικές) αντωνυμίες αποτελούν αντιτύπους, που αντικαθιστούν στοιχεία που ειπώθηκαν ή θα ειπωθούν, που βρίσκονται ή θεωρούνται ότι βρίσκονται στη σκέψη του συνομιλητή κλπ. (αν δεν υπάρξει κατανόηση, εμφανίζονται στο λόγο, π.χ. –Τί έγινε; –Του το έδωσα. –Τί πράμα; – Έδωσα το έγγραφο στον..., πρβ. σε αφήγηση «Ο Γιώργος ήταν ευχαριστημένος καθώς έβγαινε απο το γραφείο του διευθυντή. Ένα θάρος που κουβαλούσε πάνω του τόσο καιρό, το έγγραφο, είχε φύγει. Του το έδωσε και τελείωσε»).

Οι αντίτυποι συμβάλλουν στην συνοχή του κειμένου, συνδέοντας με τα προηγούμενα και τα επόμενα, και κάποτε θυμίζουν τη λειτουργία ταξινόμων (δεικτών προσώπου, αντικειμένου κλπ., που μπορεί να μην εμφανίζεται) π.χ. της τα είπε // της μητέρας του τα νέα (και με αποσπασματική εκφώνηση), πρβ. κάποιου κάτι θα είπε // του πατέρα θέλεις τί του συνέβη, του αδελφού του..., πήρε το βιβλίο (ουδέτερο) – το πήρε το βιβλίο (γεγονός που μας ενδιαφέρει) – το βιβλίο // το πήρε (αν αυτό γυρεύεις), τόσον καιρό έχεις άδικα το τραπεζομάντηλο· δώσε μού το, πώς το ξέρετε, πως είμαι ο..., το θεριό το σκοτώσαμε (θεματοποίηση) – το σκοτώσαμε το θεριό (που γνωρίζεις) – σκοτώσαμε το θεριό (όπου μπορεί να ρωτήσει κανείς: ποιό θεριό;), γέλασα χωρίς να το θέλω – ξέρει που γέρασε πολύ, το νιώθει κλπ.

2) δεικτικές

αυτά δέν μ' ενδιαφέρουν (αυτά που λες, που προηγήθηκαν) – δέν μ' ενδιαφέρουν αυτά (που ακολουθούν), αυτό σου λέω! (ακριβώς αυτό που μου λες, που εννοείς) – σου λέω αυτό! (που ειπώθηκε αλλά δεν το αντιλήφθηκες), αυτό να μου πείς! (ξαφνική συνειδητοποίηση των επακόλουθων της πρότασης που ειπώθηκε προηγουμένως) – να μου πείς αυτό! (ότι δεν μπόρεσα, επειδή έλειπα κλπ.), αυτά αλλού να τα πείς! (δεν υπάρχει αμφιβολία για το ποιά είναι αυτά, πρβ. αυτό που σου λέω! = αυτό που σου είπα μόλις πριν) – αλλού να τα πείς αυτά! (όπου μπορεί να ακολουθήσει η ερώτηση «Ποιά, θρέ;»), αυτό δέν το ξέρω (ως εδώ φτάνουν οι γνώσεις μου, μπορεί να είναι και έτσι) – δέν το ξέρω αυτό (ποιο είναι, για πές μου), αυτά κι αυτά μου είπε – μου είπε αυτά κι αυτά, αυτά δέν μου τα είπε (αυτά που μου λες) – δέν μου τα είπε αυτά (τα..., τα τέτοια)

αυτό μου το αγοράζεις;! (άμεση δείξη, όπου μπορούν να χρησιμοποιηθούν και άλλα μέσα, π.χ. ένα κινηματικό σημείο με το δάχτυλο, και στο οποίο μπορεί να απαντήσει κανείς «για να δώ!») – μου το αγοράζεις αυτό! (όπου μπορεί να ακολουθήσει: – Ποιό; Νά, αυτό), μου το αγοράζεις εκείνο;! (που είπαμε, αν θυμάσαι) – εκείνο μου το αγοράζεις;! (άμεση δείξη, π.χ. σε βιτρίνα), πρβ. νά // αυτό στο βάθος (δείξη, αυτό εννοώ) – νά αυτό στο βάθος (για το οποίο σου έλεγα)

αυτό διάλεξε / διάλεξε αυτό / αυτό, το διάλεξε / το διάλεξε αυτό (πρβ. το βιβλίο διάλεξε / διάλεξε το βιβλίο κλπ.)

αυτό το ωραίο βιβλίο – το ωραίο αυτό βιβλίο (εστίαση στο επίθετο, πρβ. το ωραίο μου βιβλίο) – το βιβλίο αυτό // το ωραίο (επεξηγήση του αυτό) – αυτό το βιβλίο // το ωραίο (παράθημα), το ωραίο αυτό και καλοτυπωμένο βιβλίο – το ωραίο και καλοτυπωμένο αυτό βιβλίο (πρβ. ο καλός μου και ευγενικός φίλος – ο καλός και ευγενικός μου φίλος κλπ.), ενώ αυτό το ωραίο και καλοτυπωμένο βιβλίο αναφέρεται στο αντικείμενο με τις ιδιότητές του

διαλέγω αυτό κι εκείνο το βιβλίο – διαλέγω το βιβλίο αυτό κι εκείνο – διαλέγω το βιβλίο // αυτό κι εκείνο – αυτά κι εκείνα τα βιβλία μ' αρέσουν – τα βιβλία, αυτά κι εκείνα, μ' αρέσουν

αυτό το αυτοκίνητο του Γ. // δέν μ' αρέσει (ενόχληση) – το αυτοκίνητο αυτό του Γ. // δέν μ' αρέσει (γνώμη) – το αυτοκίνητο του Γ. αυτό // δέν μ' αρέσει (εδώ που τα λέμε)

τέτοια κλειδαριά, που να μήν ανοίγει, δέν είδα ακόμη (παλιοκατασκευή) – κλειδαριά τέτοια, που να μήν ανοίγει, δέν είδα ακόμη (όλες είναι δυνατό να τις ανοίξει κανείς)

αυτό το βιβλίο δέν το αποχωρίζεται ποτέ (δείξη, όπως φαίνεται καθαρότερα σε περίπτωση αισθητής δείξης με το αυτό δά το βιβλίο...) – το βιβλίο αυτό... (περισσότερο υπαινιγμός, υποβολή κλπ.), αυτό που μου είπε δέν θα το ξεχάσω ποτέ – δέν θα ξεχάσω ποτέ αυτό που μου είπε

3) κτητικές (βλ. και 2.3441γ)

το ωραίο φόρεμά της – το ωραίο της φόρεμα κλπ. – αυτό το ωραίο φόρεμά της – αυτό το ωραίο της φόρεμα κλπ. – το ωραίο φόρεμά της αυτό – το ωραίο της φόρεμα αυτό κλπ. – το ωραίο της αυτό φόρεμα (εστίαση και υπαινιγμός), – το ωραίο της αυτό φόρεμα, το ακριβό (παράθημα, προσθήκη) – το ωραίο της αυτό, το ακριβό, φόρεμα (επεξήγηση) – το ακριβό φόρεμα, το ωραίο της αυτό (σε προφορικό λόγο με συναισθηματική ταραχή) κλπ.

ένα ωραίο βιβλίο του – ένα ωραίο του βιβλίο (έχει γράψει και αδιάφορα, κακά βιβλία) – ένα του ωραίο βιβλίο (έχει γράψει και άλλα ωραία βιβλία)

ωραία βιβλία του είναι τα ταξιδιωτικά – ωραία του βιβλία είναι τα ταξιδιωτικά, ωραίο το φόρεμά της – ωραίο της το φόρεμα

Παρόμοιες παρατηρήσεις μπορεί να κάνει κανείς και στα άλλα είδη των αντωνυμιών, που πρέπει να εξεταστούν εξαντλητικά.

2.3444 Άρθρα (βλ. Τζάρτζανο, 1946, § 123-130, και 2.3441, 2.3442)

Η θέση των άρθρων είναι μπροστά από τα ονόματα, πρέπει όμως να εξεταστούν η επανάληψη και οι συνδυασμοί τους, η εμφάνιση και η έλλειψή τους, ο τονισμός τους κλπ. Παραδείγματα:

βρέθηκε το άγαλμα ενός θεού (κάποιου θεού) – είναι μονοθεϊστές, διότι πιστεύουν σε ένα θεό – Πιστεύω εις ένα θεό, Πατέρα... ένας Θεός ξέρει τί συμβαίνει – δέν πιστεύουν σε θεό αλλά σε πνεύματα – ο Θεός είναι μεγάλος! – ο Θεός να σε βοηθήσει

διαιτητής ποδοσφαίρου – διαιτητής του ποδοσφαίρου (και όχι της καλαθόσφαιρας) – *διαιτητής ενός ποδοσφαίρου (αλλά διαιτητής ενός ποδοσφαίρου άλλης εποχής)

φέτος έχτισε το μεγάλο σπίτι (το γνωστό) – φέτος έχτισε ένα μεγάλο σπίτι – φέτος έχτισε ένα μεγάλο σπίτι (μόνο ένα) – φέτος έχτισε μεγάλο σπίτι, γιατί μεγάλωσε η οικογένειά του

το νερό είναι απαραίτητο για τη ζωή – το νερό είναι θρώμικο – φέρε μου ένα νερό! (πρβ. ένα ποτήρι νερό) – είναι νερό ποταμού – παίρνω νερό και νίβομαι (αόριστο μέρος ομοειδούς ποσού)

σε λίγη ώρα ακούστηκε μιά βροντή – σε λίγη ώρα ακούεται μιά³

βροντή! (ο επιτονισμός κάνει εντονότερη την έκφραση), *μιὰ ψυχὴ δὲν φαίνεται να τον συμπαρασταθεί!* – *ψυχῆ³ δὲν φαίνεται* (έντονη αποφατική=καμιά ψυχὴ δὲν..., κανείς)

κάθε βρύση και δέντρο (παράλληλη ενότητα) – *κάθε βρύση και ἓνα δέντρο* (κάποιο δέντρο) – *κάθε βρύση και ἓνα δέντρο* (μόνο ἓνα) – *κάθε βρύση και το δέντρο* (το ἴδιο εἶδος δέντρο, που ἀνάφερα), *παίρνω κοντάρι και σπαθί* (οπλίζομαι) – *παίρνω το κοντάρι και το σπαθί* (τα συγκεκριμένα ὄπλα μου)

(ο) *πρωθυπουργός της Ελλάδας* – (ο) *υπουργός Βορείου Ελλάδος* (και σήμερα *Υπουργός Μακεδονίας-Θράκης*), *αντιπρόεδρος της κυβέρνησης* – *υπουργός εμπορίου, οικονομικών κλπ.*, όπου οι ἀναρθρες εκφορές, που προέρχονται ἀπὸ λόγιες συντάξεις, θα μπορούσαν να εκληφθῶν και ως «*υπουργός κάποιου κλάδου του εμπορίου, των οικονομικών*» αν υπήρχαν περισσότεροι ἀπὸ ἓναν (πρβ. ἰδιαίτερα το *Υπουργεῖο Βόρειας Ελλάδας με τα το Χάνι της Γραβιάς, της Τρίχας το γιοφύρι κλπ.*), *η Πλατεία Κολοκοτρώνη* – *το σπίτι του Κολοκοτρώνη*

Κομμωτήριο «Η ωραία Ελένη» (παράθημα) – *Γεώργιος Παυλίδης // Δικηγόρος* (σε εἰσοδο γραφείου, ἀλλὰ σε αναρτημένο σημείωμα: *ο Γεώργιος Παυλίδης, δικηγόρος, μετακόμισε στο...*)

βγήκε ἥλιος (η συννεφιά ἔπαψε) – *βγήκε ο ἥλιος* (το ουράνιο σῶμα, ἀνέτειλε κλπ.), *ἀπόψε ἔχει φεγγάρι* (φεγγαρόφωτο) – *ἀπόψε ἔχει το φεγγάρι* (πρέπει να το δούμε κλπ.)

ἔγινε το λάθος, και εἶναι το γκόλ κλπ. (σε περιγραφή ποδοσφαιρικού αγώνα, ἐνὼ μπορεί να μην εἶναι τα μόνα, λάθη ἢ τέρματα: υποβάλλεται με τη χρήση του οριστικού ἄρθρου ἓνα γεγονός που ἀναμενόταν, που θα ἔχει συνέπειες κλπ.) – *το μωρό θέλει τσίσια του* (στην παιδική γλώσσα, χωρίς ἄρθρο, ὅπως ἀντίθετα στο «*θέλει το γαλατάκι του*», ἴσως για ἀποφυγὴ της συγκεκριμενοποίησης), *γεια σου, τί γίνεσαι, πῶς πάν τα παιδιά;* – ..., *πῶς πάν τα παιδιά σου;* (προσωπικότερο ενδιαφέρον), *ἔχει να θρέψει γυναίκα και παιδιά* (εἶναι οικογενειάρχης κλπ.) – *ἔχει να θρέψει τη γυναίκα του και τα παιδιά του* (συγκεκριμένη κατάσταση, ἐπειδὴ δεν δουλεύουν κλπ.)

ἔχω καιρὸ να τον δῶ (ἀπὸ πολὺ καιρὸ δεν τον εἶδα) – *ἔχω καιρὸ να τον δῶ* (ευκαιρῶ) – *ἔχω τον καιρὸ να τον δῶ* (για καθορισμένη περίπτωση), *ἔχει γνώμη ἐπι του θέματος* – *ἔχει τη γνώμη οτι...*, πρβ. και ἄλλες περιφράσεις (φρασεολογήματα) με τα *ἔχω, κάνω, παίρνω*, κλπ. + ἀναρθρο ουσιαστικό

τί τράβηξα δὲ λέγεται! – *το τί τράβηξα δὲ λέγεται!* (ατομικοποίηση των ταλαιπωριῶν), πρβ. και ουσιαστικοποίηση: *ἔχε υπομονή*

και θα μάθεις το πώς και γιατί – έχει υπομονή και θα μάθεις πώς και γιατί (συνήθως με δευτερεύουσα πρόταση: πώς και γιατί έγιναν όλα αυτά), ως τώρα δέν ακούστηκε τίποτε – ως τα τώρα δέν ακούστηκε τίποτε

2.3445 Επιρρήματα

μεταξύ άρθρου και ουσιαστικού: ο μέσα κήπος (ο εσωτερικός) γέμισε λουλούδια – μέσα // ο κήπος... (θεματοποίηση) – ο κήπος μέσα // ... (πρβ. 2.344123, 2.3446), ο κάτω κόσμος (ο Άδης) – κάτω // ο κόσμος αναστατώθηκε – ο κόσμος κάτω // αναστατώθηκε (πρβ. δείξη – υπαινιγμός, 2.34432, πολύ όμορφο – όμορφο πολύ)

έμφαση: ανέβα πάνω – πάνω ανέβα, έλα γρήγορα – γρήγορα έλα, πρέπει να έχετε δυό κλειδιά τουλάχιστον – ...τουλάχιστον δυό κλειδιά

φρασεολογία: λίγο πολύ – πολύ λίγο, πάει γυρεύοντας (δεν θα το αποφύγει) – γυρεύοντας πάει, πώς και δέν ήρθε; (όπως συνηθίζει) – και πώς δέν ήρθε; (τί συνέβη και δεν ήρθε;), μόνο που το φαντάζεται... – που μόνο το φαντάζεται, τότε γιατί δέν τρώγετε; (αφού έτσι ήταν τα πράγματα) – γιατί δέν τρώγατε τότε; (χρονικά)

βρήκε λοιπόν κάποιον να τον βοηθήσει (μεταβατικό, συγκεφαλαιωτικό λοιπόν) – λοιπόν, βρήκε κάποιον... (άκουσε τα νέα!)

πεδίο (βλ. Νάκα, 1956-1957): έξυπνα, ο Γιάννης δέν επιστρέφει στο σπίτι θυμωμένος – ο Γιάννης θυμωμένος δέν διεκπεραιώνει τις υποθέσεις του έξυπνα

2.3446 Εμπρόθετα (βλ. και 2.344123, 2.3441336, 2.381)

Τα εμπρόθετα και οι προθετικές εκφράσεις παρουσιάζουν ποικιλία θέσεων, συνδυασμών, αντιστοιχιών. Παραδείγματα:

πήδηξε απο τη γέφυρα – απο τη γέφυρα πήδηξε (έμφαση)

πήδηξε κάτω στην αυλή – πήδηξε κάτω // στην αυλή (επεξήγηση επιρρήματος), πήδηξε στην αυλή κάτω (υποβολή του «κάτω», αντί «μέσα» κλπ.).

– Τί είναι αυτά; – Λουλούδια απ' το βουνό (υπονοείται: που τα φέραν από το βουνό) – απ' το βουνό λουλούδια (έμφαση) – λουλούδια του βουνού (που φυτρώνουν στο βουνό) – βουνού λουλούδια (έμφαση) – του βουνού λουλούδια (πρβ. βουνήσια, βουνολούλουδα)

πέταξαν πάνω απο λόφους, γυμνούς και πετρώδεις, απο βουνά, βραχώδη και κακοτράχαλα, και... – πέταξαν απο... κακοτράχαλα επάνω και...

πρόθεση+γενική (κτητική αντωνυμία)+ουσιαστικό (βλ. και

2.3441338) ή πρόθεση+(άρθρο)+επίθετο+ουσιαστικό (βλ. Τζάρτζανο, 1946, § 146): *απ' της σπηλιάς τα βάθη – απ' τα βάθη της σπηλιάς, με της καρδιάς του το αίμα – με το αίμα της καρδιάς του, τράβηξε ίσια κατα του προεστού το σπίτι – ... κατα το σπίτι του προεστού, προς της Εστίας το ναό τραβούσε, ένιωθα ως της ψυχής τα κατάβαθα, τα μέταλλα στις γής τα βάθη, σάν άστρου τρεμοφέγγισμα κλπ.*, όπου η πρόταξη της γενικής είναι συνηθισμένη με κάποια στοιχεία ρυθμικότητας (πρβ. *στου κουφού την πόρτα...*, αλλά και *σάν την άμμο της θαλάσσης / θάλασσας*)

φρασεολογία: *μετα χαράς* (ευχαρίστως) – *με χαρά*, *μόλις και μετα βίας* – *με βία* κλπ.

2.3447 Σύνδεσμοι (βλ. Τζάρτζανο, 1953)

ελάτε μέσα και κάνει κρύο (διότι αυτό έχετε να αντιμετωπίσετε) – *ελάτε μέσα· κάνει και κρύο* (επιπλέον), *ως και τη νύχτα κάθεται στο γραφείο* (ακόμη και τη νύχτα) – *και ως τη νύχτα κάθεται στο γραφείο, και όμως αυτός ήταν εδώ – όμως και αυτός ήταν εδώ* (μαζί με άλλους) κλπ.

2.3448 Μόρια (βλ. Τζάρτζανο, 1953, § 282)

Παρά τις δυσκολίες του ορισμού και των γλωσσικών στοιχείων που περιλαμβάνουν, τα μόρια αποτελούν μια περιοχή όπου η σειρά των όρων, σε συνδυασμό συχνά με άλλα γλωσσικά στοιχεία (π.χ. επιτόνιση), οδηγεί σε διαφοροποιήσεις. Παραδείγματα:

γιά πές! (παρακλήση) – *πές γιά!* (πρόκληση)

έ, μήν ξεχάσετε! (ακούστε με που σας το ξαναθυμίζω) – *μήν ξεχάσετε, έ!* (παρακλήση), *έ, με συγχωρείς!* (καλά ντε!) – *με συγχωρείς, έ!*

σάν καπετάνιος πού 'σαι (το σάν, προθετικό επίρρημα κατά τον Τζάρτζανο, εισάγει μια αιτιολογία) – *πού 'σαι σάν καπετάνιος* (παρομοίωση, πρβ. όμως και τις γνωστές χρήσεις αντί του *ως* π.χ. *η απεργία είχε σαν αποτέλεσμα να διακοπεί αμέσως ο φωτισμός*).

2.35 Σημασιολογία

Από το μεγάλο πλήθος των σημασιολογικών εννοιών και σχέσεων (βλ. Lyons, 1977) θα γίνει αναφορά εδώ σε ορισμένες κατηγορίες του λεξιλογίου, που αφορούν απλές λέξεις, σύνθετες λέξεις και φρασεολογικές ενότητες (βλ. παραδείγματα παραπάνω για άλλες περιοχές).

1) Ομοιότητα της μιας πλευράς του γλωσσικού σημείου

1) Ομώνυμα (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 422-425)

Τα ομώνυμα διαφοροποιούνται συνήθως ορθογραφικά, π.χ. ψηλός – ψιλός, φύλλο – φύλο, χωρικός – χορικός, προκλητικός – προκλητικός, κλίση – κλήση – κλείση – κλύση κλπ., και δημιουργούν κάποτε αμφισημίες, π.χ. δανεικά / δανικά χρήματα, είναι μοναχός (μόνος/καλόγερος), τί κλίμα/κλήμα επικρατεί; κλπ., που αποσαφηνίζονται με ποικίλα μέσα (γλωσσικά και μη).

(2) ταυτόσημα (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 438-441)

Οι ταυτόσημες λέξεις, δηλ. η απόλυτη συνωνυμία, αποτελεί εξαιρετικά σπάνιο φαινόμενο, επειδή παρουσιάζουν διαφορές στο επίπεδο γλώσσας, στην κοινωνική και γεωγραφική κατανομή (από sub-standard ως διαλεκτικά), στις επιμέρους σημασίες, στη φρασεολογία, στη συχνότητα εμφάνισης κλπ. Παραδείγματα:

απίδια – αχλάδια, παντζάρια – κοκκινογούλια (αλλά: έγινε το πρόσωπό του σάν παντζάρι), γίδα – κατσίκα (αλλά: είναι μιά υπέροχη γίδα – σου είναι μιά κατσίκα!), τριζόνι – γρύλος (και ως μηχανήμα, πρβ. αμφισημία: οι γρύλοι μας ξεκούφαναν), καλαμπόκι – αραποσίτι (λιγότερο συχνό), πετεινός – κόκορας (πρβ. ένας πετεινός με πέντε όρνιθες – μας κάνει τον κόκορα με τις κόττες!, κοκορεύομαι κλπ.), στέγη – σκεπή (μεταφορικά: αυτός είναι η σκεπή μας), κουτάλι – χουλιάρι (λ), καταγής – χάμω (πρβ. καταγής κάθισες; θα κρυνώσεις – μή σου δώσω μιά και βρεθείς χάμω!), γιαγιά – νόνα – κυρούλα – βάβω – νενέ κλπ.

2) Μερική ομοιότητα

(1) παρώνυμα (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 426-432)

Τα παρώνυμα είναι λέξεις που έχουν περίπου όμοια προφορά, με σημασιολογικές όμως διαφοροποιήσεις, π.χ. αμυγδαλιές – αμυγδαλές, φτηνός – φτενός, καλόθουλος – καλόβολος, ονοματικός – ονομαστικός, πέραμα – πέρασμα κλπ. Τα τονικά διαφέρουν στη θέση του τόνου, που έχει φωνολογική διαφοροποιητική λειτουργία, π.χ. πότε – ποτέ, νόμος – νομός, φόρα – φορά, πάρα – παρά, μάτια – ματιά κλπ., πολιτικός – πολίτικος (της Πόλης), ηπειρώτικος – ηπειρωτικός (της Ηπείρου), ανθρώπινος – ανθρωπινός (πρβ. ανθρώπινη – ανθρωπινή συμπεριφορά) κλπ., ή επιπέδου, π.χ. σκέπη (Δ) – σκεπή (Λ), ατέλειωτος (Δ) – ατελείωτος (Λ), μονάχος (Δ) – μοναχός

(Λ) κλπ. (πρβ. *προπέρσινος* – *προπερσινός*, όπου το δεύτερο μοιάζει λογιότερο).

(2) συνώνυμα (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 433-437, και 1974)

Τα συνώνυμα είναι λέξεις που έχουν περίπου όμοια σημασία, διαφέρουν δηλ. σημασιολογικά ως προς τη θέση που κατέχουν σε ένα σημασιολογικό πεδίο (π.χ. *σημαία* – *λάβαρο* – *παντιέρα* – *φλάμπουρο* κλπ., *άλογο* – *φοράδα* κλπ., πρβ. σχέσεις υπωνυμίας, αντωνυμίας, σημαδεμένα και ασημάδευτα κλπ., βλ. και όρους, 2.3531), τις αποχρώσεις του νοήματος (π.χ. *βλέπω* – *κοιτάζω* – *παρατηρώ* – *ξεχωρίζω*, *ρηχός* – *άβαθος* κλπ.) ή ποικίλους χρωματισμούς (π.χ. πειραχτικά: *του τις έβρεξαν*, ευφημιστικά: *σφιχτός*, ένταση: *λιθάρι* – *κοτρόνι*, υπερβολή: *ψηλός* – *τηλεγραφόξυλο* κλπ., πρβ. δήλωση και συνδήλωση), την πολυσημία (συνωνυμικές σχέσεις ως προς μέρος της σημασίας), τα επίπεδα της γλώσσας (π.χ. ποιητικές λέξεις: *θωρώ* κλπ., βλ. και 2.12, 2.313, 2.322, 2.34242γ, 2.344214).

Τα επίπεδα της γλώσσας (κώδικες, υποκώδικες, κλίμακες κλπ.) παρουσιάζουν εκτενέστατη και πλουσιότατη συνωνυμική ποικιλία, που συμβάλλει (και με τη συνεχή δημιουργία) στην εκφραστική δύναμη και αποτελεσματικότητα της γλώσσας. Παραδείγματα:

Δ – Λ: *βοητό* – *βοητό*, *σκλάβος* – *δούλος*, *καράβι* – *πλοίο*, *χρόνος* – *έτος*, *μαραγκός* – *ξυλουργός*, *γουρούνι* – *χοίρος*, *εργαστήρι* – *εργαστήριο*, *αργός* – *βραδύς*, *κοντός* – *βραχύς* (*βραχεία φωνήεντα*, *κύματα* κλπ.), *έξυπνος* – *ευφυής*, *ευτυχημένος* – *ευτυχής* (πρβ. *ζεί ευτυχημένος* – *είμαι ευτυχής που σας ξαναβλέπω*), *σίγουρος* – *βέβαιος*, *χρωστώ* – *οφείλω*, *πασχίζω* – *προσπαθώ*, *περπατώ* – *βαδίζω*, *στοχάζομαι* – *σκέπτομαι*, *ξαπλώνομαι* – *εξαπλώνομαι*, *γιατι* – *διότι* κλπ., ιδιαίτερα στην ορολογία: *ρεκλάμα* – *διαφήμιση*, *φουτμπόλ* – *ποδόσφαιρο*, *σαλπάρω* – *αποπλέω*, *ταβάνι* – *οροφή* κλπ.

Δ – λ: *συρτάρι* – *αρμάρι*, *κλειδαριά* – *κλειδωνιά*, *τιμόνι* – *διάκι*, *φραντζόλα* – *καρβέλι*, *θιασύνη* – *πρεμούρα*, *Έλληνας* – *Ρωμιός/Γραικός*, *αριστερός* – *ζερβός*, *ολόκληρος* – *ολάκερος*, *κάνω* – *φτιάνω*, *μαζί* – *αντάμα*, *όταν* – *οπότεν*, *αυτός* – *δαυτός* κλπ.

Λ – λ: *διεύθυνση* – *αντρέσα*, *βαφή* – *μπογιά*, *αποχωρητήριο* – *απόπατος/καμπινές*, *υπόλοιπος* – *αποδέλοιπος*, *ο δείνα* – *ο απαυτός*, *ειδοποιώ* – *μηνώ*, *επιθυμώ* – *λαχταρώ* κλπ.

Δ – δ (πρβ. ποιητική γλώσσα κλπ.): *άλογο* – *άτι*, *δέντρο* – *δεντρό*, *σκόνη* – *κουρνιαχτός*, *ζάα* – *ζά*, *γόνατο* – *γόνα*, *ποδιά* – *μπροστέλα*, *γανγίζω* – *αλυχτώ*, *χαϊδεύω* – *κανακεύω*, *αφού* – *απήτις* κλπ.

Η ποικιλία είναι μεγαλύτερη σε περιπτώσεις όπως:

καταλαβαίνω – εννοώ – γρικό – νογώ, πηγαίντε – πηγαίνετε – τραβάτε – αμέτε, βλέπω/κοιτάζω – παρατηρώ – ξανοίγω – τηρώ, μιλώ – συνδιαλέγομαι – λαλώ – κρένω/μολογώ, μακάρι – είτε – άμποτε κλπ. (βλ. περισσότερα και πληρέστερα παραδείγματα στο Βοσταντζόγλου, 1962).

Η έρευνα της διαφοροποίησης των συνωνύμων απαιτεί εξαντλητική ανάλυσή τους από φωνητική (π.χ. βόσκω – βοσκώ), μορφολογική (π.χ. βοσκώ – βοσκάω, βολεύει – βολεύει, επιθυμώ – αποθυμώ), συντακτική (π.χ. ανάλογος του – συμμετρικός με), σημασιολογική (π.χ. διαβαθμίσεις: ζουρλός – τρελός – θεοπάλαθος κλπ., λέρα – θρόμα κλπ.), λεξιλογική (π.χ. πάλι – ξανά, που εμφανίζεται και σε σύνθετα), φρασεολογική (π.χ. μητέρα μου! – μάνα μου!, ως επιφωνηματική έκφραση, πρβ. ξέρω – γνωρίζω, αλλά μόνο τί «ξέρω» και ξερό σου!), ιστορική (π.χ. κανόνι – πυροβόλο – βομβάρδα κλπ.) κλπ. άποψη.

3) Όροι και παραφράσεις

(1) όροι

Οι όροι (επιστημονικοί, τεχνικοί κλπ.) καθορίζουν με ακρίβεια (δήλωση γένους και είδους, ειδικά μορφήματα παραγωγής και σύνθεσης κλπ.) έννοιες και όντα που ανήκουν σε ένα σύστημα επιστημονικών γνώσεων ή θεωριών, όπως με λιγότερη αυστηρότητα συμβαίνει και στην καθημερινή γλώσσα, π.χ. ερωδιός ο αστερίας – νυχτοκόρακας (πρβ. μη επιστημονική αλλά εξίσου αναπτυγμένη ορολογία κτηνοτρόφων κλπ.).

(2) παραφράσεις

Οι παραφράσεις από επικοινωνιακή άποψη χρησιμεύουν στη διασάφηση ή ερμηνεία (πρβ. λεξικογραφία) γλωσσικών στοιχείων, αλλά και σε περιπτώσεις όπου αγνοείται ή δεν ανακαλείται στη μνήμη η κυριολεκτική ή η επιθυμητή έκφραση ή ακόμη υπάρχει διασταγμός στη χρήση της γλώσσας. Από γλωσσολογική άποψη οι παραφράσεις βοηθούν στη μελέτη της συνωνυμίας και άλλων σημασιολογικών (π.χ. η Μαρία είναι μεγαλύτερη απο την Ελένη – η Ελένη είναι μικρότερη απο την Μαρία, ο Γιάννης είναι εκεί – ο Γιάννης είναι στη Θεσσαλονίκη κλπ., πρβ. και εργένης – ανύπαντρος) ή πραγματολογικών σχέσεων (π.χ. κάνει ρεύμα=κλείσε το παράθυρο!, έχεις κάνει το τηλεφώνημα;=μήν ξεχάσεις να τηλεφωνήσεις! κλπ.),

στη διδασκαλία και εκμάθηση της γλώσσας και της λογοτεχνίας (πρβ. γλωσσικές εξηγήσεις σε μικρά παιδιά, ανάλυση του ύφους ενός κειμένου, πεζή απόδοση ενός ποιήματος κλπ.).

4) Σύνθετα και φρασεολογισμοί

(1) σύνθετα (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 308-415)

Τα συστατικά μέρη μιας σύνθετης λέξης μπορεί να εμφανίζουν σταθερή σειρά (παρατακτικά: *αντρόγυνο, γυναικόπαιδα, αδερφοξάδερφα, ανεβοκατεβαίνω, στριφογυρίζω* κλπ., προσδιοριστικά: *αγριοπερίστερο, ανεμόμυλος, ροδοκόκκινος, σιγοτραγουδώ* κλπ., κτητικά: *ασπροπρόσωπος* κλπ., πρβ. και 2.3421), διπλή (αντικειμενικά: *χασομέρης – καντηλανάφτης* κλπ., όπου το ρήμα εμφανίζεται ως πρώτο ή δεύτερο συνθετικό) και ελεύθερη (παρατακτικά: *χιονόνερο – νερόχιονο, Μαγιάπριλο – Απριλομάης* κλπ., διπλότυπα όπως *νεροφυριά – φυρονεριά* κλπ.).

Τα διπλότυπα της μορφής *κεφαλόπονος – πονοκέφαλος, δοντόπονος – πονόδοντος* (πρβ. και *πονόλαιμος, πονόματος*, όπου τα *λαιμόπονος, ματόπονος* συνήθως δεν χρησιμοποιούνται) κλπ. μπορούν να διακριθούν σε προσδιοριστικά – αντικειμενικά με έμφαση στο ουσιαστικό και ρήμα αντίστοιχα (πρβ. Schwyzer, 1953, 441, για τα αρχαία ελληνικά *οικοφόρος – φερέοικος, ανθρωποφάγος – φαγάνθρωπος, Λᾶγος – Ἄγελος* κλπ. και Haudry, 1979, 96, για την ινδοευρωπαϊκή διάκριση *medv-ědŭ < *medhw-ed-* και *φερέοικος*, που αντιστοιχεί στη διάκριση του Benveniste των παραγωγικών επιθημάτων **-tér «acteur»* και **-tor «auteur d'un act»*), π.χ. *καρδιοχτύπι* πρβ. *κτύπος της καρδιάς – χτυποκάρδι* πρβ. *χτυπά η καρδιά, γιδοκλέφτης – κλεφτογιδᾶς* (πρβ. και *ορνιθοκλέφτης – κλεφτοκοτάς*).

Τα σύνθετα πρέπει να εξεταστούν απ' όλες τις πλευρές π.χ. συχνότητα τύπων (του *κεφαλόπονου – του πονοκέφαλου* κλπ.), κενά σχηματισμών (*μαλλοκέφαλα* αλλά **κεφαλόμαλλα*), φρασεολογία (*βρέχει καρεκλοπόδαρα* αλλά όχι *πόδια καρέκλας*), ελλείψεις κλίσης (*πηγαينوέρχομαι* αλλά **πηγαينوήρθα*), ιδιολεκτικοί ή αδύνατοι τύποι (*κατάβρεγμα – *καταβρέξιμο* αλλά *παραβρέξιμο*) κλπ. Τα χαλαρά σύνθετα δημιουργούν ποικιλία με ιεραρχία έντασης, π.χ. *πού τη βρήκες αυτή την παλιο...σκούπα, ...αυτή την παλιοσκούπα, ... αυτή την παλιόσκουπα* (πρβ. *ξερόβουνο – ξεροβούνι, τρελόπαιδο – τρελοπαιδί*, όπου οι δεύτεροι τύποι έχουν μεγαλύτερη ένταση και αφεκτικότητα, βλ. Σετάτος, 1971). Χαλαρή σύνθεση ακραίας μορφής θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι περιπτώσεις (βλ. όμως 2.34412) όπως

ταξίδι αστραπή³ – αστροπή³ ταξίδι, μητέρα³ γλώσσα (π.χ. η λατινική σε σχέση με τη γαλλική) – γλώσσα μητέρα, εσύ που με ανάστησες στον κόσμο των... (πρβ. και κτητικά σύνθετα όπως το ευχετικό σιδεροκέφαλος!, που αντιστοιχεί με το σου εύχομαι κεφάλι σίδηρο)

(2) φρασεολογισμοί (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 448-458)

Οι φρασεολογισμοί αποτελούν σταθερές και τυποποιημένες, πολυμελείς λεξιλογικές ενότητες, που η σημασία τους δεν είναι δυνατό να διαγνωσθεί από τις σημασίες των μελών που τις συναποτελούν, π.χ. ιδιωτισμοί (έτσι κι έτσι, κάθε λίγο και λιγάκι, άκρες μέσες, γέννημα και θρέμμα, στη χάση και στη φέξη, παίρνει και δίνει κλπ., βλ. και 2.3421), παροιμιακές εκφράσεις (μιά τρύπα στο νερό, τρεις κι ο κούκος, της τρελής τα μαλλιά κλπ., βλ. και 2.344142), γνωμικά (το αίμα νερό δέ γίνεται κλπ.), ιστορικές φράσεις (έγινε του Κουτρούλη ο γάμος κλπ.), λογοτεχνικές φράσεις (του κύκλου τα γυρίσματα κλπ.), λόγιοι ιδιωτισμοί (εν πάση περιπτώσει, εν πρώτοις κλπ.), ρηματικές περιφράσεις (παίρνω δρόμο, κάνω τηλέφωνο κλπ.).

2.36 Ύφος

Εκτός από τις συγχρονικές (κοινή και διάλεκτοι, επίπεδα γλώσσας κλπ.) και διαχρονικές γλωσσικές ποικιλίες σε στοιχεία προτάσεων και κειμένων, υπάρχουν και οι υφολογικές ποικιλίες (γραμματειακά είδη, γραπτή και προφορική λογοτεχνία, προσωπικό ύφος), που ενισχύουν την διαφοροποίηση της γλώσσας.

Συστηματική και ενσυνείδητη εκμετάλλευση της ποικιλίας γίνεται από παλιά στη ρητορική (θεωρία και εφαρμογές) πολλών γραμματειών και παραδόσεων (ελληνορωμαϊκή, αραβοπερσική, ινδική κλπ.), όπως φαίνεται από την ιστορία της λογοτεχνίας διαφόρων χωρών, άλλοτε πιο έντονα και άλλοτε πιο σποραδικά. Η έρευνα αυτών των πραγματώσεων της γλώσσας συνεχίζεται σήμερα σε επιστημονικούς κλάδους όπως η θεωρία της λογοτεχνίας, η γλωσσολογική υφολογία, η κειμενογλωσσολογία κλπ. με βάση τα είδη κειμένων, τα στοιχεία της δομής των (π.χ. μέτρο και ρυθμός, στοιχεία αφήγησης κλπ.), τα θέματα, τα μοτίβα κλπ. Έτσι συναντούμε, π.χ. στον Τζάρτζανο (1953), την διαίρεση σε συντακτικές ιδιορρυθμίες (γραμματικά σχήματα λόγου: κατά το νοούμενο, ανακόλουθο, καθ' όλον και μέρος, έλξη, υπαλλαγή, πρόληψη), θέση των λέξεων (σχετικά σχήματα λόγου με τη θέση και τις ιδιορρυθμίες της: υπερβατό, πρωθύστερο, χιαστό, κύκλος, παρονομασία, ομοιοτέλευτο), πληρότητα του λόγου (έλλειψη, βραχυλογία: σχήματα από κοινού, εξ αναλόγου, εξ αντιθέτου,

ζεύγμα, πλεονασμός: εκ παραλλήλου, περίφραση, εν διά δυοίν, αναδίπλωση, ταυτολογία, επαναστροφή, επαναφορά, επιφορά, συμπλοκή, υποφορά—ανθυποφορά, προδιόρθωση, επιδιόρθωση, αναφώνηση), λεκτικοί τρόποι (εξέλιξη σημασιών λέξεων: επέκταση (μεταφορά, κατάχρηση), στένεμα (σχήμα κατ' εξοχήν), φθορά, λεκτικοί τρόποι: συνεκδοχή, μετωνυμία, αντονομασία, αντίφραση (λιτότητα, ειρωνεία, ευφημισμός), υπερβολή, αλληγορία). Παραδείγματα: *το έχω πεί πολλές φορές — το έχω πολλές φορές πεί* (υπερβατό, βλ. και 2.382), *πήγες στον...;* (έλλειψη, υπαινιγμός), *ένα πουλί, καλό πουλί, η χαρά, η μόνη μας χαρά* (αναδίπλωση, βλ. και 2.34412), *—Θα σου μάθω εγώ να κλέβεις μήλα!* —*Αυτό θέλω κι εγώ, γιατί πιάστηκε κιόλας τρεις φορές* (αμφισημία σε λογοπαίγνια κλπ.) κλπ.

Τα σχήματα λόγου χρησιμοποιούνται με βάση α) τα είδη κειμένων (γραπτά — προφορικά, διάλογος — μονόλογος, εσωτερικός — εξωτερικός λόγος, εκούσιος — ακούσιος, ποιητικά και πεζογραφικά είδη κλπ., πρβ. και επίπεδα γλώσσας), β) τις συγκεκριμένες επιδιώξεις (υψηλό ύφος, οικογενειακής γλώσσας κλπ., συναισθήματα, συζήτηση και επιχειρηματολογία κλπ.), γ) το προσωπικό ύφος (π.χ. συγγραφέα — αφηγητή — προσώπων ενός μυθιστορήματος κλπ.), δ) την εκμετάλλευση ποικιλιών που δημιουργούνται από κάποια μορφή πολυγλωσσίας (πρβ. χρήση ξένων όρων σε επιστημονική συζήτηση, όταν δεν υπάρχουν ακόμη καθιερωμένοι ελληνικοί ή για αποφυγή παρερμηνείας, χρήση τύπων της καθαρεύουσας για ειρωνική ή περισσότερο ανώδυνη έκφραση, π.χ. *είσαι ζώο!* — *είσαι ζών!*, χρήση λόγιων εκφράσεων, όταν δεν μας έρχεται στο νου εκείνη τη στιγμή η αντίστοιχη δημοτική, π.χ. *δια πάν ενδεχόμενον αντί καλού κακού*) κτλ. Στις περιπτώσεις αυτές δεν ανήκουν οι εκφράσεις που χαρακτηρίζουν δυσμενώς ένα ομιλητή (βλ. Μακρή—Τσιλιπάκου, 1986), π.χ. *τελέφωνο* κλπ., που θεωρούνται «στιγματισμένες» όταν δεν χρησιμοποιούνται ενσυνείδητα στην κατάλληλη περίπτωση, π.χ. *—Πού πάς τώρα;* —*Πάω να κάνω ένα τε-λέφωνο*, μειώνοντας την εντύπωσή της αποχώρησής του.

Χρειάζεται εκτεταμένη έρευνα των συγκεκριμένων αποτελεσμάτων των υφολογικών χρήσεων, που παρουσιάζουν μεγαλύτερη ή μικρότερη οργάνωση και φαίνεται να ανήκουν στη φύση της γλώσσας (εφόσον και το ουδέτερο ύφος είναι μια ποικιλία του συστήματος), απαιτώντας όχι μόνο τη συνεξέταση όλων των πλευρών της γλώσσας (π.χ. τονισμό, επιτόνιση, παύσεις κλπ.) αλλά και τη λύση γενικότερων θεωρητικών προβλημάτων (εξέλιξη γλώσσας, νόηση και σκέψη κλπ.).

2.37 Αδύνατοι σχηματισμοί

Η εξακρίβωση των δυνατοτήτων της ποικιλίας και ιδιαίτερα των συνδυασμών ή ποικίλων θέσεων πρέπει να είναι εξαντλητική και απαιτεί εξέταση όλων των δυνατών συνδυασμών. Ο αριθμός των μαθηματικά δυνατών συνδυασμών των στοιχείων της πρώτης άρθρωσης είναι τεράστιος, όπως όμως και σε άλλες περιοχές της γλώσσας (πρβ. δεύτερη άρθρωση) μέρος μόνο του συνόλου αυτού είναι αποδεκτό ή συζητήσιμο. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις (βλ. παραδείγματα παραπάνω) που εύκολα μπορούν και έχουν ήδη αποκλειστεί (χαρακτηριστικά της επικοινωνιακής ικανότητας του ομιλητή, που καθορίζουν το γλωσσικό αίσθημα της μητρικής του γλώσσας). Σε άλλες περιπτώσεις χρειάζεται γλωσσολογική έρευνα για να συνειδητοποιήσουμε την ασυνείδητη νομοτελειακή χρήση. Τέλος υπάρχει και μια περιοχή όπου οι πραγματώσεις κυμαίνονται από ιδιολεκτικές ως διαλεκτικές, από λανθασμένες ως εξαιρετικά σπάνιες (π.χ. αρχαίες ελληνικές, επιστημονικοί όροι κλπ.), που δεν ανήκουν στη νόρμα της ΚΝΕ. Η συγκέντρωση και εξέταση πολλών αδύνατων εκφορών είναι χρήσιμη, διότι βοηθά συχνά στην εξήγηση των δυνατών.

2.38 Ιστορική διάσταση και συγχρονική ποικιλία

Η ιστορία της ελληνικής γλώσσας, ως εξέλιξη ενός συνόλου διαλεκτικών και γραμματειακών μορφών από τα αρχαία στα νέα ελληνικά, περικλείει το θέμα της προέλευσης των σημερινών ποικίλων μορφών και μπορεί να βοηθήσει, στο βαθμό που τη γνωρίζουμε, στη μελέτη τους.

1) Αρχαία και νέα ελληνικά

Τα διαφορετικά αυτά γλωσσικά συστήματα (πρβ. συνεπαγωγές κανόνων σύνταξης κλπ.) παρουσιάζουν μεταξύ τους στο θέμα της ποικιλίας διαφορές αλλά και πολλές ομοιότητες, που μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε ορισμένες υποθέσεις σχετικά με νεοελληνικές εκφορές όπως το *παλιό μας σπίτι* (πρβ. *ὁ παλαιὸς ἡμῶν οἶκος*), ο *καλός μου ο πατέρας* (πρβ. *ὦ μῆτερ, ὡς καλὸς μοι ὁ πάππος ἐστίν!*).

Μια πρόχειρη σύγκριση των στοιχείων που δίνονται στη γραμματική του Schwyzer (1959, 20-25, 117-119, 148-151, 180-181, 267, 613, 616-619, 689-698) με την ΚΝΕ δείχνει ότι οι διαφορές είναι λιγότερες από τις ομοιότητες (παρόλο που δεν διαθέτουμε το γλωσσικό αίσθημα των αρχαίων), π.χ. *ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων, Χαλκιδέων τούς ἡβῶντας ἅπαντας, τούς ὁμώσαντας Χαλκιδέων, τὰ τῶν πολλῶν χρῆ-*

ματα, τὰ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα, ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος, Πύρρος Ἀθηναῖος ἐποίησεν, ἐρανισταὶ Διὶ φιλίῳ ἀνέθεσαν, ταῦτα μὲν νῦν Πέρσαι τε καὶ Φοίνικες λέγουσι, ἐπέμφθησαν δὲ Ἀθηναίων μὲν Δωρόθεος, ἔστι τῆς Πελοποννήσου ἰσθμός στεινός, εἰσὶ δὲ οἱ Ἀργάλιοι Ἀνδρίων ἄποικοι, ὑφ' ἑνὸς ταῦτα πέπονθε ἡ Ἑλλάς ἀνθρώπου, Ἐλένης πόσις ἠκόμοιο, θαὸς ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν, βασιλεὺς / ἄστν / ἥλιος (ἀναρθρη χρήση), ἡ ἐγώ, ἡ σφόδρα ἄγνοια, οἱ νῦν ἀνθρώποι, συχνή η σειρά AP (αλλά στις αναφορικές PA συχνότερο, πρβ. Πολύβιο και Καινή Διαθήκη, όπου το P των αναφορικών προηγείται των Y και A). Οι σημαντικότερες διαφορές σχετίζονται με τα ἀναρθρα κύρια ονόματα της αρχαίας ελληνικής (πρβ. ὁμως ὁ Ξανθίας!, κλητική προς σκλάβους, με τη νεοελληνική κλητική Πέτρος!) και την ἐπένθεση γενικής μεταξύ ἄρθρου και ουσιαστικού (τὰ τοῦ κήπου δένδρα – τα δέντρα του κήπου, αλλά πρβ. πρὸς τὸν μέγαν τοῦ Διὸς ναὸν – προς τον μεγάλο του Δία ναὸ / προς του Δία τον μεγάλο ναὸ).

2) Δάνεια

Η ιστορία της ελληνικής γλώσσας, από την κρητομυκηναϊκή ως σήμερα, είναι από τις λίγες περιπτώσεις ιστορίας γλωσσῶν, όπου μπορεί κανείς να παρατηρήσει το φαινόμενο της παρεμβολής σε χρονικό διάστημα χιλιάδων ετών (βλ. πρόχειρα Τριανταφυλλίδη, 1988, § 197-227). Η συζήτηση και η βιβλιογραφία σχετικά με τα ξένα στοιχεία της ελληνικής (δανεισμός βέβαια μπορεί να γίνει και από μια μορφή της ελληνικής σε άλλη, πρβ. τα Λ στοιχεία της KNE) είναι εκτεταμένη και συνεχίζεται (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1963, κλπ., ετυμολογικές έρευνες κλπ.), χρειάζεται ὁμως να επεκταθεί, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των βαλκανικών γλωσσῶν.

Ο δανεισμός μπορεί να δημιουργήσει ή να αυξήσει την ποικιλία, δεν είναι ὁμως πάντοτε εύκολη η απόδειξή του (ὄσο π.χ. σε περιφερειακές νεοελληνικές διαλέκτους: μικρασιατικές, κατωϊταλικά), π.χ. κατάχρηση αόριστου ἄρθρου (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 484), χαλαρά σύνθετα του τύπου μητέρα γλώσσα (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1988, § 408), έχω πολλές φορές σκεφτεί. ένα του βιβλίο κλπ., το διαβασμένο μου βιβλίο (πρβ. τουρκικά okuduğum kitab), είδε τον εαυτό του (πρβ. τουρκικά kendisini gördü, kendime 'μόνος μου'), αλλά πρβ. και περιπτώσεις ὄπως η Ὁμορφη του Κόσμου (πρόσωπο σε παραμύθια, αλβανικά e bukura e dheut αλλά τουρκικά dunya güzeli).

2.39 Γενικά συμπεράσματα

Η ΚΝΕ, όπως και όλες οι φυσικές γλώσσες, διαθέτει δυνατότητες δημιουργίας μεγάλης ποικιλίας εκφωνημάτων σ' όλες τις περιοχές και τα επίπεδα της γλώσσας. Η λειτουργική εκμετάλλευση των ποικιλιών με διαφοροποιήσεις, αντιθέσεις κλπ. (βλ. 1.5) συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη, σαφέστερη και τελικά οικονομικότερη έκφραση στο πλαίσιο της γλωσσικής επικοινωνίας και της σκέψης, δηλ. στο πλαίσιο που περιλαμβάνει το πολιτιστικό σύστημα ολόκληρο, τον κόσμο των ομιλητών (όπου είναι πιθανό βέβαια να υπάρχουν και μεγάλες ατομικές διαφορές).

Η χρήση των ποικιλιών παρουσιάζεται ως ελεύθερη (βλ. 1.3, 2.3422) – σταθερή (καθορισμένη, τυποποιημένη κλπ., βλ. 2.3421) – αδύνατη (βλ. 1.3, 2.37), συχνή ή σπάνια, εναλλάσσοντας δυο ή περισσότερους όρους (βλ. 2.1, κάποτε και την έλλειψη), ακολουθώντας πολλαπλές διαδικασίες (π.χ. έμφαση με επιτόνιση ή με ορισμένη θέση) και συνδυασμούς (π.χ. έμφαση με επιτόνιση και ορισμένη θέση, σειρά±παύση±επιτόνιση±επίπεδο εκφοράς κλπ., επίθετο - ουσιαστικό - κτητική αντωνυμία κλπ.).

Οι λειτουργικές χρήσεις ή τάσεις μπορούν να διακριθούν κατά περιοχές:

1) Παραδειγματική ποικιλία

α) φωνολογία / φωνητική (βλ. 2.311, 2.312, επιτονισμοί 2.312, 2.34411δ, 2.344141, 2.344143δ, 2.344211, 2.344235, 2.3444, 2.3448, παύση 2.312, 2.34411δ, στ, 2.344211, 2.344232, 2.344235).

β) μορφολογία (βλ. κλίση 2.321, παραγωγή 2.322, σύνθεση 2.3421γ)

γ) σημασιολογία (βλ. 2.322, ομώνυμα – ταυτόσημα 2.3511-2.3512, παρώνυμα – συνώνυμα 2.3521-2.3522, όροι – παραφράσεις 2.3531 – 2.3532, σύνθετα – φρασεολογία 2.3541-2.3542, σημασιολογικές αντιστοιχίες και παραφράσεις 2.344144).

δ) λεξιλόγιο (φρασεολογία κλπ. 2.3422β, 2.34411α, στ, 2.34414, 2.344214, 2.34422, 2.3433, 2.3444, 2.3445, 2.3446, 2.3522, 2.3542)

2) Συνταγματική ποικιλία

Η συνταγματική ποικιλία σε συντάγματα (ΟΦ, ΡΦ κλπ.), προτάσεις και κείμενα παρουσιάζει μεταξύ άλλων (που θα πρέπει να εξεταστούν περαιτέρω) δύο θέσεις, πρώτη και δεύτερη, και μπορεί να διαιρεθεί στις εξής περιπτώσεις:

επιθετικός προσδιορισμός – κατηγορηματικός προσδιορισμός (βλ. 2.344146 - 2.34411γ,δ), πρβ. και παύση στη δεύτερη θέση

γενική+ουσιαστικό – ουσιαστικό+γενική (βλ. 2.344146, 2.381–2.344146)

τυπικά εννοιολογική ενότητα – αναλυτικά οντολογική έννοια (ιστορική ενότητα, φόρμουλα, μυθική υπόσταση, σταθερή φύση κόσμου κλπ., βλ. 2.34411α,γ,ε)

ενότητα αντικειμένου – παράθημα/παράθεση (βλ. 2.344232, 2.34432, 2.3444), προσθήκη (βλ. 2.341, 2.344211, 2.34433), πρβ. και μη περιοριστική/προσδιοριστική – περιοριστική (βλ. 2.34412), παύση στη 2. θέση

ταξινόμοι (κατηγοριοποιήσεις) – επεξήγηση (βλ. 2.34412 – 2.34412, 2.34432, 2.34433, 2.3446), πρβ. και υπενθυμητική – επεξηγηματική (βλ. 2.34412), παύση στη 2. θέση

μεταφορά – παρομοίωση (βλ. 2.34412 – 2.34412, 2.3447).

3) Πραγματολογική ποικιλία

ανεξαρτησία/ανεξαρτοποίηση (βλ. 2.34424) – εξάρτηση (υπόταξη, συνέχεια, συνοχή βλ. 2.344211, 2.344231, 2.234232, 2.344235, 2.34424, 2.34431), πρβ. συγκεφαλαιωτική – μεταβατική (βλ. 2.3445)

άγνωστο – γνωστό (βλ. 2.34424 και νέες πληροφορίες 2.344212, 2.344213, 2.3444231)

θεματοποίηση (βλ. 2.34422, 2.344231, 2.344234, 2.34424, 2.3443, 2.3445) – ουδέτερη, πρβ. και παύση στην πρώτη θέση

έμφαση/αντιδιαστολή (βλ. 2.312, 2.344141, 2.344212, 2.344213, 2.34422, 2.344231, 2.344233, 2.344234, 2.34424, 2.3443, 2.3445, 2.3446, πρ. και 2.322) – ανέμφατη

αφεκτιβικό – ουδέτερο (βλ. 2.34411γ, 2.3541 – 2.34411γ)

δείξη – υπαινιγμός/υποβολή (βλ. 2.34432, 2.3445 – 2.34432, 2.34433, 2.34451, 2.3446)

πεδίο – εστίαση (βλ. 2.3443, 2.3445 – 2.3443, 2.34432, 2.34433), πρβ. για πραγματολογικές χρήσεις και 2.34411β, 2.344231 κ.α.

δ) Υφολογική ποικιλία και επίπεδα γλώσσας

Το ύφος (βλ. 2.36 και 2.3422α, 2.3432, 2.344214, 2.3443) χαρακτηρίζει τις ποικιλίες (πρβ. τυποποιημένες εκφράσεις 2.34411 στ, 2.344142, 2.344146, παροιμιακές φράσεις και γνωμικά 2.34411α, στ, 2.344142 β,γ, 2.344214, ποίηση και ρυθμικός λόγος 2.34411 στ, 2.34413, 2.344142γ, 2.344214, 2.3446, 2.3522, πεζά 2.344142γ, τίτλοι 2.34412, 2.344142γ, 2.344214, 2.34422), όπως και τα επίπεδα γλώσσας

(βλ. 2.313, 2.322, 2.3432, 2.344142γ, 2.344214, 2.3522). Πρβ. και ανακοινώσεις, απαριθμήσεις, περιγραφές, αφηγήσεις, κρίσεις καταστάσεων κλπ. (βλ. 2.344231).

Η μελλοντική έρευνα θα πρέπει να εξετάσει εξαντλητικά τις παραπάνω περιοχές (π.χ. επιφωνήματα+επεξηγηματική έκφραση όπως *Σ'τ! Μας ακούνε ή Σ'τ! Τί λόγια είναι αυτά!*, πρβ. «προεξαγγελτική παράθεση» όπως *Περίεργο πράγμα! πώς δέν ήρθε ακόμη ο Πέτρος!* αλλά και *Απόψε είχαμε πολλά τσιμπήματα· φοβερό πράγμα!*, ο Πηνειός ποταμός πρβ. ο Έλληνας στρατιώτης, η μητέρα γλώσσα, ο νέος, ήρεμος και με χλωμή την όψη..., ιδιολεκτικές τροποποιήσεις όπως δέν μπορεί να μοιράσει δυό γαϊδάρων φρέσκα άχυρα (η τυποποιημένη έκφραση διανθίζεται), ο Α' ο Νικόλαος (με επιτονισμό στο Α', όχι ο Β' κλπ.), *εγώ, ο πατέρας μου, το αυτοκίνητό του, τα φρένα δέν δουλεύουν* (πολλαπλή θεματοποίηση του προφορικού λόγου αντί *τα φρένα του αυτοκινήτου του πατέρα μου δέν δουλεύουν*) και να επεκταθεί και σε άλλες (βλ. π.χ. 2.33 και Τζάρτζανο, 1946, 1953, Mackridge, 1985, Joseph – Philippaki-Warburton, 1987, Ιορδανίδου, 1986, κ.ά.), παράλληλα με την μελέτη του γενικού σχήματος της πρότασης, των μετασχηματιστικών κανόνων, των δυνατών εκφορών, των συνδυασμών με προσωδιακά στοιχεία (επιτονισμοί, παύσεις κλπ.), των καθολικών χαρακτηριστικών και γενικά των προβληματισμών της σημερινής γλωσσολογίας.

- Θ. Αγγής, «Παράθεση», *Φιλολόγος* 61 (1990).
 Ν. Ανδριώτης, *Η δίπλωση στη γλώσσα μας*, ΑΝΤΙΧΑΡΙΣΜΑ στον καθηγητή Ν. Π. Ανδριώτη, Θεσσαλονίκη 1976.
 Π. Βλαστού, *Συνώνυμα και συγγενικά*, Αθήνα 1976.
 Θ. Βοσταντζόγλου, *Αντιλεξικόν*, Αθήνα 1962.
 Ρ. Δελβερούδη, Οι διάφορες χρήσεις του κανείς: μια προσπάθεια ερμηνείας, *ΜΕΓ* 9 (1988).
 Ε. Ευθυμίου, Θεωρία της πτώσης και σύνδεση αναφοράς των εγκλιτικών στην αναφορική πρόταση της νέας ελληνικής, *ΜΕΓ* 8 (1987).
 J. Haudry, *L' indo-européen*, Paris 1979.
 G. Horrocks–M. Σταύρου, Μια πρώτη προσέγγιση και ερμηνεία των επιθετικών προσδιορισμών στα νέα ελληνικά, *ΜΕΓ* 7 (1986).
 Δ. Θεοφανοπούλου–Κοντού, Δομές απαλοιφής αντικειμένου συμπληρωματικής και κατανομή του κλιτικού: περίπτωση εστίασεως του υποκειμένου, *ΜΕΓ* 7 (1986).
 Α. Ιορδανίδου, Περιπτώσεις συντακτικής ποικιλίας στα νέα ελληνικά (κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση), *ΜΕΓ* 7 (1986).
 Β. Joseph – I. Philippaki-Warburton, *Modern Greek*, Sydney 1987.
 J. Lyons, *Semantics*, Cambridge 1977.
 Ρ. Mackridge, *The Modern Greek Language*, Oxford 1985.

- Μ. Μακρή-Τσιλιπάκου, Μερικές στιγματισμένες φόρμες της νεοελληνικής, *ΜΕΓ* 7 (1986).
- ΜΕΓ Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, Πρακτικά ετήσιων συναντήσεων του Τομέα Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- Θ. Νάκας, Ρηματονοματικές, ρηματεπιρρηματικές (κλπ.) περιφράσεις στη νέα ελληνική, *ΜΕΓ* 8 (1987).
- Θ. Νάκας, Οι προσδιορισμοί του υποκειμένου και του αντικειμένου, *Γλωσσολογία* 5-6 (1986-1987).
- Ν. Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Εν Αθήναις 1932.
- Η. Ruge, Rerson und Numerus, *Glossologia* 1 (1982).
- Ε. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, München 1953(I) - 1959 (II).
- Μ. Σετάτος, *Τα ετυμολογικά σημασιολογικά ζεύγη λόγιων και δημοτικών λέξεων της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1969.
- Μ. Setatos, Transformations of emotive meaning in Modern Greek Koine, *Orbis* XX2 (1971).
- Μ. Σετάτος, Παρατηρήσεις στις πτώσεις της νέας ελληνικής, *Γλωσσολογία* 2-3 (1983-1984).
- Μ. Σταύρου, Η κλιτική αντωνυμία στις περιοριστικές αναφορικές προτάσεις με εξάρτηση αμέσου αντικειμένου, που εισάγονται με το που, *ΜΕΓ* 5 (1984).
- Μ. Σταύρου, *Παράθεση και επεξήγηση: μια πραγματολογική ερμηνεία των σχετικών φαινομένων* (υπο δημοσίευση).
- Α. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική σύνταξις*, Α' (1946) – Β' (1953), Αθήνα.
- Δ. Τομπαΐδης, *Τα συνωνυμικά ζεύγη λόγιων και λαϊκών λέξεων της κοινής νεοελληνικής*, Αθήνα 1978.
- Μ. Τριανταφυλλίδης, *Ξενηλασία ή ιστοτέλεια*, 'Απαντα Α' (1963), Θεσσαλονίκη.
- Μ. Τριανταφυλλίδης, *Παροιμιακές φράσεις*, Αθήνα 1947.
- Μ. Τριανταφυλλίδης, *Λεξικολογικές ασκήσεις*, Θεσσαλονίκη 1974.
- Μ. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική γραμματική*, Θεσσαλονίκη 1988.
- Χ. Τσολάκης, *Η πολυτυπία στο ρήμα της κοινής νεοελληνικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1982.
- Ε. Φιλιππάκη-Warburton, Η σημασία της σειράς Ρήμα Υποκείμενο Αντικείμενο στη νέα ελληνική, *ΜΕΓ* 3 (1982).
- Ε. Φιλιππάκη-Warburton, Η θεωρία των κενών κατηγοριών: το ελλείπον υποκείμενο και οι κλιτικές αντωνυμίες στη νέα ελληνική, *ΜΕΓ* 6 (1985).
- Ι. Philippaki-Warburton, The theory of government and binding: empty categories and Modern Greek syntax, *Γλωσσολογία* 5-6 (1986-1987).